

ÁZSIA

SUMER-NAME II.

(Befejező rész)

Rövid következtetések

1. A táblázat alapján beszélhetünk róla, hogy a sumér és a türkszókészlet összehasonlítható egymással. A szóalakok és jelentések megegyezése szisztematikus, tehát nem véletlenszerű.

2. A példák a vizsgált nyelvek szoros, tartós kölcsönhatásáról tanúskodnak. Némely esetben szemmel látható a sumér lexémáknak a türköktől való függő viszonya.

Hangtan

a) A türk anyaggal való egybevetés segíthet a sumér hangállomány képének földidézésében, amelyet az óségi szillabáriák pontatlanul rögzítettek: az akkád írásnak nem volt jele a palatális magánhangzók számára. A táblázat alapján föltehető a kérdés: vajon nem volt-e meg a sumérban a hangoknak minőség szerinti szembenállása (u — ü, a — ä). A nyelvjárási alakok (TUS — SUS leereszkedni) alátámasztják gondolatunkat. A t, d mássalhangzók csak magas magánhangzók előtt palatalizálódnak. (V. ö. a sumérban: TI — SI élet). A ZI változat egy előző nyelvjárási alak — DI — létezését valószínűsíti. A ZABAR „réz” kifejezés nyilván a DÄBIR-re vezethető vissza, amely megfelel a türk tabirnek. A sumér vokalizmus vázlatát a következőképp látjuk: a — e, u — ü, i. A hátul képzett „a” magánhangzóval mindig az „e” áll szemben, ritkábban a — valószínűleg nyelvjárási — „ä”; (ellentétben a turkológusok által elfogadott véleménnyel, amely szerint az „e” jóval később jelent meg, mint az „ä”). Az u magánhangzóval mindig ü, ritkábban i áll szemben. Az o — ö hangok a sumérban nem mutatkoztak, ugyanúgy, mint ahogy az y sem.

b) Hogy volt-e a sumér szóban magánhangzó illeszkedés, azt egyelőre nehéz volna határozottan állítani. De a szó harmonizálására való törekvés megfigyelhető, jóllehet nem a hangok minősége, hanem azonos alakja alapján. A sumérok arra törekedtek, hogy „kikerekítsék” a szót, azaz a mássalhangzó-struktúrát egy magánhangzóval töltsék ki: dingir, szikil, udun, amar, dumu, dirig, eren, zabar, szakar, emek, dili, uzug, uruk stb. Ámbár ebben a folyamatban csak azok a homályos morfológiai szerkezetű kölcsönszavak vesznek részt, amelyeket monolitiként fogadtak be: tuma — dumu-, tengir — dingir, tabir — dibir stb.

Ugyanakkor a saját etimológiai képzések nem kerekülnek: ensi, enki, ugken, kena, sutag, ibira stb. Ez a törvényszerűség a kölcsönzést meghatározó közvetett diagnosztikai ismertetőjelként szolgálhat, noha vannak egyes kivételek, amelyekben a kölcsönszó megőrzi elsődleges magánhangzóállományát — gestuk. Lehet, későn került a nyelvbe és nem sikerült kikerekíteni, akár a SUBA, SZIPA „pásztor” szót. Az elsődleges magánhangzó állomány eltorzulása (a magánhangzók asszimilációja) lényegesen megváltoztathatja a sumér szó alakját, és másnyelvű anyaggal való összehasonlítás nélkül a sumér ősalakokat lehetetlen megállapítani.

c) Még egy sajátosság, amely megzavarja a sumér ősalakok megállapítását: a véghangok elvesztése. Leggyakrabban a mássalhangzóké. A különböző korú frásos források ritka esetben részik lehetővé az elsődleges alak rekonstruálását (uzug — uzu — uz), de legtöbbször csak az utóbbi, lepusztult változatok jutnak el hozzánk. S ekkor találgatni kell, milyen volt az elvesztett hang.

Némely török nyelvre (leggyakrabban a kipszakra) szintén jellemző a véghang elvesztése. Vessük össze pl. az oguz és kipszak lexémák viszonyát: szuluk — szulu (tisza, szép); szeruk — szeru (szövő-szék); tabak — taba (lapos tál); burauk — burau, burav (fűrész); tirik — tiri (élő).

A kipszak nyelvekben a „k” formáns rendszeresen elvész, mivel kiszorítja a rokonértelmű képző, a „ma”, amely az eredeti igéből főnevet képez. A morfológiai sémát: „infinitívusz + k = főnév” —

s amely hajdan igen produktív volt minden török nyelvben — felváltja a kevésbé bonyolult séma: „imperatívusz + ma = főnév”.

Az orhon-jenyiszeji feliratok szövegeiben a „k” formáns győzedelmeskedik (batma — lép, a bat — merítés, süllyessz szóból, láthatóan az egyetlen eltérő példa), míg a mai kipcsak nyelvekben a -ma már elnyomja a -k-t. Képzőként az utóbbi szinte nem is tudatosul. A sumérban a véghangtól való megszabadulás nyilván egyéb, nem nyelvtani, se nem hangtani, hanem inkább szerkezeti sajátosságú okok váltották ki. Bár az összehasonlítás azt mutatja, hogy leggyakrabban ugyanaz a hang vesz el: k/g; dili — tilik; uzug — uzu — uz — juzuk; es — esik; eme — emek; udu — uduk; yduk; diri — dirig; ur — uruk; ugu — uguk. Azonban vannak egyéb — igaz, kései — példák is: ki — kir, szuba — szuban, e — es, a — ad stb.

d) Eltorzul a szó alakja; u/i magánhangzóváltakozás. Kiváltképp észrevehető ez akkor, ha két nyelvjárási alak találkozik: suba — szipa (pásztor); szur — szír (szőni). Ez a mechanikus váltakozás példája. Am idővel a másodlagos alak bekerül a közsumérba, mint rokonjelentésű önálló szó. Így számomra nem véletlen, hogy ezek szomszédságban vannak: kur — hegy, kir — föld (mindkét szót egyazon jellel fejezték ki); ugu — fejtető, igi — szem. A mechanikus u/i hangváltakozás az östörökben is észrevehető: szilik — tiszta < szuluk — tiszta. A sumérok a már „kész” alakot kölcsönzik és meta-tizálják: szilik — tiszta. Másik példa: tirik — 1. élő, 2. élet; származása: turuk — ua. A sumérok ezt veszik át: tir — élet. (Étimológiája: turu — születni, élni + k főnévképző).

e) Szisztematikus hangtani eltérések.

A sumér zöngés mássalhangzók a türk zöngétleneknek szabályosan megfelelnek:

t) terik — dirig
ut — ud
utun — udun
tuma — dumu
aca — ada
terik — dirig
tilik — dili
tābir — dābir, dibir
it — id

k) terik — dirig
tak — tag
kak — gag
szik — sag
sak — sag
jüzük — uzug

Jóllehet a sumérban észrevehetőek nem zöngésült alakok is — tu, tuma, tir, tus, kur, kir, uruk, gestuk, emek, ken — azonban ezek száma jóval kevesebb.

A nyelv megőrzi az elsődleges (zöngétlen) és a másodlagos (zöngés) hangokat is; a nyelvjárási alakoknak sikerült jelentésük szerint szétválniuk. Azonban: ti — di — élet, éppúgy: si — zi — élet. Nyelvjárási alakok.

f) Azt lehet mondani, a sumér és a türk nyelvek hangtani különbözőségei nem annyira jelentősek, hogy szisztematikus szétválásról beszéljünk. E nyelvek egybevetésekor: fontosabb a hasonlóság. Még az ingadozások is szinkronban vannak: u/i, b/k hangváltakozás, g a szavak végén, a sémi farin-gális prothesis megjelenése (kur, kir) csak egyetlen esetben aszinkron: gestuk.

g) A táblázat megmutatja, hogy az élő török nyelvek változtatás nélkül megőrzik az őssumér alakokat, amelyek a sumérban kifejlődtek a részben lepusztultak. Ha sumér nyelv napjainkig élne, úgy e bomlás folyamata oly mértékig folytatódhatott volna, hogy szóállományát a türkökével gyakorlatilag már lehetetlen volna összehasonlítani.

A türk szavak megőrzik fiatalosságukat, a sumér szó őszaggastyán képét mutatná. Külsőleg már Krisztus születése előtt egy évezreddel öregebb volt atyjánál.

Alaktan

a) A sumér anyag alapján megítélhető a türk szóképző séma ősisége: „infinitívusz + k = főnév”.
uru — építési; uruk — város;
jüzü — úszni; jüzük — vízimadár;
estu — hallani; gestuk — fül;
turu — élni; turuk (tirik) — élő.

A sumérok kész kifejezéseket kölcsönöztek; nem ismervén föl azok alaktani szerkezetét. A postfixum a sumérban nem jelentős. A szóképzés a prefixumok számlájára történik. Ezért is veszték el könnyen a véghangok.

b) Megőrződik a türk séma példái: „imperatívusz + ma = főnév”: tu — szülj, nemzz; tuma — utódok, (új) nemzedék.

c) Már hatható a séma: „imperatívusz + en(an) = múltidejű melléknévi igenév”: er — kövess; eren — követő.

d) A főnév tagolatlan is lehetett. Az ige tőalakja (imperatívusz) főnévként szerepelt. E jelenség maradványai élő nyelvekben is fennmaradtak. Pl. a kazahban:

toj — 1. lakj jól, 2. lakoma;

üj — 1. emelj, rakj föl, 2. ház.

(V. ö. orosz példákkal: laj, voj, celj, sztroj).

A továbbiakban a főnevek szuffixumokkal képződtek:

üjü — halmozni, üjük — csomó, ujma — csomó.

A sumérban mindkét esetre van példa: ur — város, uruk — város. A ru — építeni ige közelsége megengedi azt a föltételezést, hogy az infinitívusz ebben a formában szerepelt: uru, az imperatívusz pedig így: ur.

e) Ezért különbözik egymástól nyelvtani jelentése szerint némely türk és sumér lexéma:

sag (sab) — közép (sumér);

sak (sab) — hasítsd, vágd félbe (türk);

szik — csapás, ütés (sumér);

szik (szük) — üss, vágj (türk);

kur — hegy (sumér); kur — emelj (türk);

ur — város (sumér); ur — építs (türk);

es — ajtó (sumér); es — vágj nyílást; nyiss (türk);

tir — élet (sumér); tir — élj (türk).

f) A sumér szó sajátos szerkezete: „prefixum + szótő”. A türk szó más törvrajz szerint épül föl: „szótő + szuffixum”. Ezért is különböznek egymástól az olykor azonos téglákból összeállított konstrukciók: niki dingir — istenhez tartozó (sumér), tengir-niki — istenhez tartozó (türk). A türkben a -niki önálló lexikai jelentéssel nem rendelkező képző. A sumérban a niki külön lexémaként jelentkezik „dolog, tárgy” jelentéssel és mint birtokos képző.

g) A modell mondattani struktúrájának meg kell ismételnie a lexikát. A régi nyelvekben a szó mondatként épült, lényegében mondat is volt.

A törökök átvették a mondattani modellt: „jelző + jelzett szó” azaz másszóval: „segédszó + tőszó”, a sumér szóképzésben viszont fölfedezzük az őstörök modellt: „jelzett szó + jelző” (azaz „tőszó + segédszó”). V. ö.: „ug-ken” — népgyűlés („nemzetség-széles”) — sumérban fennmaradt őstörök szerkezet. Ellenkezőleg: „ken-ug” (szintén „széles nemzetség”) — sumér szerkezet a türkben. Vagy: kir-szikil — „leány tiszta”, szilik kyz — „tiszta leány”.

h) A „szótő + szuffixum” mintájú szerkezetek a sumérban esetlegesek.

Némely sumér esztérvződés kínálkozik a türkkel való egybevetésre. Pl. a részeshatározó eseté: „ra”. Az orhon-jenyiszeji emlékek szövegeiben a „ra” még produktív.

Az esztérvződésnek többsége a sumérban elpusztult, s a kutatók bizonytalanul azonosítják ezeket. Így az illativus ragjának a „da”-t tekintik, az ablativusénak pedig a „tan”-t. Egy térben és időben egyaránt szomszédos nyelvben (a hurritban) a sumérral való érintkezésnek sok pontját fedezték föl. A sumér formánsok rekonstruálásakor fontosak azoknak a nyelveknek a tanúbizonyosságai, amelyek vele egykor kölcsönhatásban voltak. A hurritban a „da” az illativus ragja, a „dan” az ablativusé. E két eset a legősibb az altáji nyelvek rendszerében is. V. ö.: „-da” — illativus (köztör.), „-dan” — ablativus (köztör.).

Összegezve: nem minden egybevetés bizonyulhat meggyőzőnek; a további kutatások valószínűleg bebizonyítják némely megegyezés véletlenségét, de az anyag alapján alátámasztja — nézetem szerint — a sumér és őstörök nyelv kulturális rokonságának hipotézisét. A kultikus szóképzésnek megvan a közös rétege.

A fő dolog, amit el akartunk érni: ezek a példák — mint első, elmosódó nyomok — a török nyelvek és a sumér teljesebb összehasonlító tanulmányozására serkenthetnek. Ez fontos feladata lenne a turkológiának, amely eleddig egyetlen — összehasonlításra való — ősi forrást sem talált, és nem is keresi azt, minthogy szentül hisz tanítóinak kinyilatkoztatásaiban, akik az efféleké lehetetlenségét bizonygatják.

A szótag átépítésének törvénye

(Az ítéletek határozottsága ellenére ezek nem következtetések, csak elmélgedések)

1. Mielőtt belefognánk a szóképzések összehasonlításába, meg kellene fejtenünk az adott nyelvek szótagképleteit. A szisztémák: „magánhangzó — mássalhangzó” (zárt szótag), „mássalhangzó — magánhangzó” (nyílt szótag). Jelöljük ezeket feltételesen így: „AB” és „BA”.

2. A nyelvi inerció (tehetetlenség) arra törekszik, hogy a változáskor átépítse az idegen szótag-struktúrát. A türk nyelvekben erős a tendencia a zárt szótag — a sumér kinyitni igyekszik a szótagot.

3. Az idegen struktúra átépítési folyamatának mechanikája a következőképpen működik.

Egyszótagos szó

Az a kísérlet, amely a zárt szótagot nyílttá változtatja, a következő eredményekhez vezet:

a) Megjelenik a magánhangzó előtt a protetikussal mássalhangzó. Az AB képletből lesz BAB.

A prothesis megjelenését strukturális, nem pedig fonetikus okok váltják ki.

b) A továbbiakban a BAB képlet arra törekszik, hogy BA-ba menjen át, a szóto utolsó mássalhangzó-jának leválásával. Így a prothesis tömássalhangzóvá válik. Ez a vázlat fölfedi a végmássalhangzók leválásának titkát a sumérban.

V. ö.: a török „ud” — bika szó a sumérok által átvéve „gud -dá (bika) alakul. A késői sumérban „gu -vá változik. (Ha a nyelvemlékek nem őrizték volna meg a közbeeső szakaszt, az „ud” és a „gu” összehasonlítása keveset mondana.) Hangtani okokkal ez a metamorfózis megmagyarázhatatlan. A szótagnak ilyen végleges átépítésére évezredek mennek rá. Legtöbb esetben a nyelvek megmaradnak az első szakasznál — prothesiset alkalmaznak.

c) A zárt szótag másképpen is megnyílhatik: az AB szerkezet kétoldalúvá terjed ki — ABA, azaz megjelenik a protetikussal magánhangzó.

A sumérban ez a séma aktívabb volt az előbbinél. Némely szó — ama, ada, uku, usu, udu, uzu, igi, ugu — pontosan így módon keletkezhetett.

d) Végezetül a zárt szótag az egyszótagos szóban úgy is kinyílhatik, hogy a fonémák határán szétbomlik, pl.: „e” — ház, „a” — apa. Ilyen példa azonban nem sok van.

e) A sumér nyelv tartalmaz bizonyos mennyiségű zártszótagos szót. „en” — felső, „an” — ég, „ud” — nap. Ezek föltehetően a vallási hagyomány jóvoltából maradtak fenn. A kultikus kifejezések tartósabbak.

A többszótagú szó kölcsönzésének irányát könnyű nyomonkövetni (a morfológiai séma alapján). Az egyszótagúakkal sokkal bonyolultabban áll a dolog. Ez esetben egyedül a szótagszerkezet válhatik a kölcsönzés forrását meghatározó ismertetőjellé. „An”, „en”, „ud” — szerkezetük szerint török szavak.

Kétszótagos szó

Csekély változással ugyanaz a mechanizmus működik.

a) Az ABAB képlet BABAB-bá változik egy prothesisel, amely mintegy megnyitja az első szótagot; ez gyakran elegendőnek is bizonyul: estuk — gestuk (fül), A sumérban kevésbé produktív módszer.

b) ABAB > BAB

adam — dam — férj

c) ABAB > ABA

emek — eme — nyelv

uzug — uzu — lúd

udug — udu — szentelt

eren — ere — munkás; rab

d) BABAB > BABA

dirig — diri — több

dilig — dili — vonás, egység

szuban — sziba — pásztor

A nyílt szótag átépítésekor megfordított séma működik.

a) Megjelenik a magánhangzó-prothesis a szó elején. Pl. az indoeurópai pat (láb) apat-tá változik (óujgur).

b) Megjelenik a mássalhangzó-prothesis a szó végén, vagy leválik az utolsó magánhangzó, szabadon hagyva a mássalhangzót.

A protetikussal mássalhangzók ugyanazok, mint amelyek az indoeurópai nyelvekben működnek: ajak- és torokhangok — „v” (rövid) és „g” (k). Ezért: milyen fokon különböznek az indoeurópaiban a kezdő mássalhangzók — „but” — „gut” —, ugyanolyan fokon különböznek a török nyelvekben a végmássalhangzók — „bu” — „tag”, „bay” — „bag”.

4. A török nyelvek nyíltszótagos szerkezetű nyelvek hatását élték át. Érdekes, hogy a sumérban fennmaradt egy szerkezeti turkizmus: „amar” — állatkölyök, a türöbän viszont a „sumér” irányba terelt „mara” került át.

Valószínűleg minden nyelvben előfordulnak efféle példák a bonyolult ellentmondásos történelem tanúságaként. Am az eredeti szerkezet inerciója kihatatlan.

5. A szótag átépítése szókölcönzéskor olyan törvényszerűség, amely a különböző nyelvekben való nagy elterjedése folytán magán viseli az egyetemes törvény mérhető vonásait.

Az átadó és kölcsönző nyelv szótagstruktúráinak eltérése a szó deformációjának egyik legfőbb oka. Ezt a jelenséget még nem ismerték föl a lingvisztikában, amely csupán a tények megállapítására törekszik, anélkül, hogy megmagyarázná azokat. Így pl. észrevehető, hogy a görög nyelv nem tűr meg a szó végén mássalhangzókat (a v, r, sz kivételével). Miért? Ezt a görög érthetetlen sajátosságának tekintik. Átvéte a betűk sémi elnevezéseit, azokat magánhangzóvégződésekké, azaz protetikus magánhangzókkal látták el: alev — alfa, kaf — kappá stb. A sémiekek beérték az első nyílt szótaggal, az első mássalhangzót minősítve szótagalkotónak (ami gyakorta prothesis volt), a görögök viszont mindkét mássalhangzót szótagalkotóvá változtatták s megnyitották mindkét szótagot.

Az indoeurópai és a türk nyelvek struktúrájának ellentéte a legegyszerűbb példán észrevehető. Tiszta formában lehetnek szótagmodellek az ábécé betűinek elnevezései. A türk betűket így ejtik ki: ab, ag, ad stb., az indoeurópai ábécékben pedig: ba, ga, da (be, ge, de). Ez az első látásra jelentéktelen különbség a türk nyelveknek az indoeurópaiakkal való tartós kapcsolataiban kiemelkedő fontossággal rendelkezik mindkettő szóképzete szempontjából. A szótagátalakítás törvényének működése eltorzította a kölcsönzött szót.

Kezdő nyelvészeknek javaslom, oldjanak meg néhány — a szótagátalakítás törvényét illusztráló — igen egyszerű feladatot. Milyen viszonyban vannak:

sumer: ud — tűz, üd — nap (égitest), nap (idő):

türk: ud (ot) — tűz, üd (öt) — idő, dél (12 ó.):

iráni: kuda — isten;

germán: got (gut) — 1. isten, 2. jó;

szláv: god — 1. év (a nap visszatérésének ideje), 2. jó;

ind: Buddha;

sumer: id — menni

türk: ut, ud, it, id, iz, et, ed, et, oz — menj, járj; nyom (fn.)

sémi: ot — nyom (fn.);

indoeurópai: put, puty, pat, pjata, pod, bedro, pes, pa, ud, fut, bot, nesz, be — láb, út, gát, alj;

türk: but, put, apat — láb, gát, tompor; kut, ket — alj, hátsó; ket, kes, kas, kaj, kel, kal, kucs, koj — mozgást jelentő igék (távozz, jöjj, fuss, gázolj át, maradj, vándorolj stb.).

A táblázat kiegészítése

I. M. Gyakonov „Az ókori Elő-Ázsia nyelvei rokoni kapcsolatainak problémái” c. cikkének elején bemutat egy táblázatot, amelyből ki kell tűnnie a) a sumér nyelv elszigeteltségének, b) a hurrit és az arartu nyelv genetikai rokonságának, c) az akkád, az óhéber és az arámeus nyelv genetikai rokonságának.

E táblázat szerint a sumérnak az ókori Elő-Ázsia egyéb nyelveivel semmiféle érintkezési pontja nem volt.

Őt szót hasonlít össze: egy számnevet, két főnevet („föld, Isten”), egy melléknévi igenevet („meghalló”), és egy mutató névmást.

„Ezen a táblázaton — írja Gyakonov — egyszerűen szembeötlik a hurrit és az urartu rokonsága, ugyanígy az akkád, az óhéber és az arámeus nyelv. . . A közelség olymértű, hogy akár egy csekély összehasonlítási anyag birtokában is szemléletesen látható, minthogy közöttük jelentős hangtani különbségeknek nem sikerült kialakulniuk”.

A szemléletesség kedvéért megismételjük ezt a táblázatot, azonban kiegészítjük még egy rovatval — a türk nyelvvel —, noha egyelőre nincsenek olyan történelmi adataink, amelyek az óstürknek az ókori Elő-Ázsia nyelveivel való kapcsolatait szilárdan alátámasztanák. A szóképzlet elsőrendű tényeinek kivételével. Azonban — arra emlékeztetve, hogy a türk nyelvek életrajzának földézésére terén végzett munka lényegében még útjának legelején tart — erre a föltevésre jutunk.

	sumer	hurrit	urartu	akkád	óhéber	arámeus	türk
„három”	us	tumni	?	salas	salos	telat	us, ucs
„föld”	kir	hevr	gevra	'ersz	'arsz	'ar	jir, jer jar, kir
„isten”	dingir, demer	eni	inu	'ilu	'eel eloh		tengri tengir dingir tener
„meghalló”	gestuka	hazi	semi	szoom-	saamah		estugan
„az”	ane	-oja	je	-su	-huu, -oo	-eh	äne, änä, anau

Milyen tanulságokat lehet levonni e táblázat megfigyeléséből? Könnyűszerrel kiegészíthetjük I. M. Gyakonov kijelentését: „Egyfelől az akkád, óhéber, és arámeus másfelől a hurrit és urartu, harmadik felől a sumér és ótörök közelsége olymértű, hogy akár egy csekély összehasonlítási anyag birtokában is szemléletesen látható, minthogy közöttük jelentős hangtani különbségeknek nem sikerült kialakulniuk”.

Az aláhúzott szavakat én toldottam be. A sumér és türk szóanyag közelsége azonban e lexikailag közelálló két nyelvnek nem a genetikai rokonságáról tanúskodik, hanem — ismételjük — csupán kulturális rokonságukat bizonyíthatja.

Ugyanez a táblázat azt is tanúsítja, hogy az itt felsorolt nyelvek mind a heten kulturális rokonságban voltak egymással.

A jir (jer) — „föld” szótó mind a hét nyelvben ismerős. Az urartuban a „gevra” szónál kívül hiteles a „gir” szinonima is; ez a sumér alakhoz vezet vissza.

Az isten hurrit elnevezését — „eni” — valószínűleg nem a „dingir”-rel kell egybevetni, hanem a sumér „en” — felső szóval, amely gyakorta szerepel ilyen jelentéssel: „uralkodó”, „úr”. Így pl. Enkir („a föld uralkodója”) és Enlil („a levegő uralkodója”) istenek nevében.

Ha pedig figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy az újsumér nyelvben az „n” az „u” hatására nemritkán „l”-é változik, az akkád „ilu” terminust is a sumér „en”-nel kapcsolatban vizsgálhatjuk s visszavezethetjük az „enu” ősfórmájg.

A táblázat még egy fontos dologra enged következtetni: a sumérok és a türkök sokkal közelebbi és tartósabb kulturális viszonyban voltak, mint a sumérok, sémik, hurritok és urartuk.

A fonetikai-szemantikai táblázat az analízis egyedülálló eszköze, amelynél különb, fegyvert aligha találna az összehasonlító nyelvészet.

Segítségével persze a véletlen megegyezések nem mindenkor vehetők észre, s ugyanúgy azok a szavak sem, amelyeket egyik nyelv a másikkól, ill. mindkettő egy harmadiktól vett át.

Az ókori frásos nyelvek szóanyagának egybevetésekor annak kiegészítő bizonyítása végett, hogy az alakok és jelentések megegyezései nem véletlenszerűek, némely esetben az adott frások is idézhetők.

Gyanakodva állítottam egymás mellé a sumér „u” — 10 és a köztörök „un” — 10 számneveket.

Amint kiderült, számos türk egyszótagos lexémát a nazális végződés különböztette meg a sumértól.

Ebben — szerintem — a szótag lezárásának kísérlete nyilvánult meg a kölcsönzött nyíltszótagú szóban. Például a sumér „me” — én, „ze” — te névmásoknak a türkbén ezek felelnek meg: „men” — én, „sen” — te. Óvatosan ugyanide soroltam az „u” = „un” egyenletet. Tehát az összehasonlított szavak alakja és jelentése megegyezett.

A korszerű összehasonlító nyelvészet módszereivel egybehangzóan ezt az egybevetést teljesnek lehet tekinteni, annál is inkább, mivel néhány más számnevet is alávetettünk a türk megfelelőikkel való összehasonlításnak. Egyszerűek: us = us (3); összetettek: us-u = us-un (30).

Ezek a tények — a tömeges közelítések alapján — már lehetővé teszik számunkra, hogy elegendő bizonyossággal vezessük vissza a türk „un”-t az „u” ősalakhoz s azt a sumér számnév átvételének tekintjük. De még a példában is lehet pontatlansági elem. Hiányzik ugyanis a fő bizonyíték: a történelmileg alátámasztott meggyőződés a sumérok és a türkök kulturális kapcsolatainak lehetőségéről. Ilyen helyzetben viszont a sumérok és türkök rokonságának bármily többletbizonyítéka egyáltalán nem tűnik fölöslegesnek.

Ha a herodotoszok ránk hagyományozták volna annak világos, írásbeli tanúságát, hogy a sumérok és a türkök ettől-éddig, itt és itt együtt éltek s egymástól szavakat kölcsönöztek, úgy a nyelvészeknek tökéletesen elegendő volna az u = un külsődleges hasonlósága — amelyet azonos jelentésük is megerősít — ahhoz, hogy ezeket a szavakat rokonnak nyilvánítsák.

Az adott szituációban azonban épp az ilyen lexikai egyenletekre hárul a történelmi tény súlyos felelőssége: ezek hivatottak rá, hogy a herodotoszok szerepét betöltsék.

Evégett én — új érveket kutatván arra, hogy az u = un megegyezése nem véletlen — az írásrendszerekhez folyamodtam.

Az ősumér írásban két számjegy volt: egyes és tízes. Megkísérletem, hogy az ótörök rúnáírásban megfelelőseket találjak.

Sumér írás				Ótörök írás	
jel	elnevezés	a számjegy jelentése	lexikai jelentés	jel	elnevezés
1	„as”	egyes	egy	1	„asz”
>	„u”	egy tízes tíz	tíz	>	„u”

A sumérban a számjegyek elnevezései egyidejűleg a számnevekéi is voltak. Ha figyelembe vesszük, hogy csaknem valamennyi türk számnév (az un, us kivételével) indoeurópai kölcsönzés, feltételezhető, hogy az ótörök számnevek a számjegyek elnevezéseiben maradtak fenn. Meg kellett azonban bizonyo-

sodni affelől, hogy a türk rúnáírásnak az ósumér hieroglifákkal egyéb kapcsolatai is vannak, máskülönben ezek a szórványos megegyezések a véletlenül magyarázhatók.

Más párhuzamok egész sora győzött meg arról, hogy a türk frás alapjában hieroglifikus és az ósumér-hoz vezet vissza.

Az „első” nyelvek történetét — amelyek közé a sumér is tartozik — etimográfiai kutatások nélkül immár lehetetlen vizsgálni: a nyelv és a hieroglifa-frás együtt alakult ki.

Rébusz

(a „Sumer” kifejezésről)

Amikor a táblázatot már kinyomtatták, eszembe jutott, hogy a „Sumer” szót nem soroltam bele. Meglehet, hogy nehezemre esett a vizsgált szóosztályok bármelyikében is elhelyeznem; ez azért is valószínű, mert a számára kiutalt ketrec szűkösen bizonyult volna, s nem kívántam a tervezett szimmetriát megbontani. Az utóbbi a legvalószínűbb. Most azonban célszerűnek tartom, hogy a táblázat zárójelein kívül beszéljünk a „Sumer” szófejtéséről. Ezáltal nem bontjuk meg az elfogadott kötetlenségek kereteit (amelyek új megközelítésnek is nevezhetők).

1. Mi az, ami a „Sumer” szóról ismeretes?

A tudósok akkor ismerkedtek meg vele először, amidőn megfejtették Asszurbanipal asszír király ékírási tábláit, ahol a királyi írnok hírt adott a „titkos sumer okiratokról”. Azután az ásatásokat s az asszír-babilóniai megelőző civilizáció napvilágra került emlékeit kutatták az Eufrátesz alsó folyásánál. Ezt sumérnak nevezték. Azok, akiket sumérnak mondtak, másképp nevezték meg magukat: szag-gig, azaz feketefejűek.

... A régi korokban sok nép ugyanígy képtelen volt elterjeszteni saját természetes önmegnevezését s idegen néven szerepelt. Manapság, a mi felvilágosult századunkban is valamiképp megbűvölünk azzal, hogy egy és ugyanazon nép soknevű: a deusch nép germán, nyemec, német, allemand elnevezéssel ismeretes; a han nép — kitaj, kínai, chine, szery; a najrikat armjánnak, örményeknek, a suomikat finneknak, a magyarokat vengernek, hungarian-nek, hongroisnak, az irániakat perzsnak nevezik — hogy tovább ne is folytassam.

... Ismeretes a bennünket érdeklő terminus néhány óségi kiejtése: Szuber, Szuber-t (a t: a nőnem mutatója); ezt az akkádok alkalmazták az i. e. 3. évezred közepén Észak-Mezopotámia területeire. Az i. e. 1. évezredben Észak-Mezopotámiában egy kis állam található: Suber. Ugyanakkor a Szuber kifejezést Asszír elnevezésének fennkölt stílusú költői szinonímájaként használják. Mezopotámia déli részén említik a Szubarok vagy Subarok nomád törzseit. Az asszír krónikák így ejtik: Sumer — a második szótagot hangsúlyozva.

A dokumentumok nem világítják meg, kik voltak ezek, mint népek. Csupán a nevük maradt fenn és egy-két utalás arra, hogy mely irányba vándoroltak. Ilyen esetekben nincs más hátra, mint a szófejtésbe vetett remény. Csupán a név elemzése válaszolhat arra a kérdésre, — feltételezve, hogy önmegnevezésről van szó — milyen volt e törzsek nyelve. A nyelvészek megbizonyosodtak afelől, hogy a sumer (szuber) nem sémi és nem szaggig eredetű.

Ahogy visszaemlékszem, történt már kísérlet a „Sumer” szófejtésére. Ezt — sajnos — a nagy Marr végezte el. Az orosz „szumerki” szóval vetette egybe, ezzel csupán a szóalakok külső hasonlóságát véve alapul. El lehetne fogadni ilyen értelmezést akkor, ha Sumér mondjuk Oroszhon északi részén helyezkedett volna el, valahol Vologda környékén, nem pedig Dél messzi vidékén.

2. A Kül-Tegin emlékkövön egy költői kifejezés található: „Turk yduk jeri-szuby”, szószó szerint: „Még-szenteit türk Föld-Víz”, költőileg — „Még-szenteit türk ország”. Többször alkalommal végigsiklott tekintetem a „jer-szub” összetételén, s az mindannyiszor valamilyen izgalmat váltott ki bennem. S amidőn végre megértettem azt és fölcseréltem az összeadandók helyét, külsőleg megváltozott az összeg: „Szub-je”. Vajon nem ezekből az atomokból állt a legősibb ország nevének molekulája — Szuber? Avagy: nem volt-e ismeretes ilyen szóösszetétel a türkök későbbi tartózkodásának színhelyén — Szibériában, Mongóliában? Mongol legendák beszélnek a Szuber (Szumer, Szumber) nevű kétféjű hegyről, amely oly magas volt, hogy még a világ-vízözön sem tudta elárasztani. Ezért a mongolok Igéret-földjének eszméje a kétféjű hegy képéhez kapcsolódik.

„A mongol hagyomány szerint kezdetben csak a víz volt, amelyből Szumer-ula két hegye magasodott elő”. „Ula” mongolul hegy.

„A mongolok Ordoszáján egy ilyen kifejezést jegyeztem föl: „a hegyek közül a nagy Szumber, a tavak közül a nagy Szum-dalaj (tej-tenger)”. Világosan fölismerhető a népetimológia kísérlete. A szó elejét a

mongolok a maguk nyájába terelték — „szum”: tej —, a megmaradt rész — „ber” — megszerzetlen maradt.

A világ-özönvíz mítosza nem bibliai találmány volt. Ez az esemény már a Gilgames „(Mindenlátó”) c. akkád eposzban olvasható. S a vízőzönről szóló híreket — amelyek a Két Folyónál születtek — valaki átvitte Ázsiába, meg lehet, jóval az Ózestamentum megjelenése előtt. Mindenesetre: a mongolok a bibliából aligha meríthettek értesüléseket a Szuber nevű hegyről. A „Szuber — vízőzön” tárgy magva megvan a szláv legendákban is: „Ezek a Sziver-hegyek a világ-hegy képzetének viszhangjai ... Ezzel a szóalakkal függ össze a Szerv hal is, amelynek mozgásától a fehér világot pusztulással fenyegető tengerhullámzás keletkezik”. A példák azt bizonyítják, hogy van formal hasonlóság a feltételezett Szub-jer (Víz-Föld) és a mítikus kétfejű hegy Szuber elnevezése között. Szerves-e azonban ez az összefüggés? Határozottan válaszolni nehéz, de lehet kísérletezni.

...Az ósumér írásban volt egy hieroglifa: , amelyet két szóval olvastak: „kur” — hegy, „kir”

— föld, ország. Később az ékírásban háromtagúvá vált ugyanezekkel az elnevezésekkel. A ba-

bilóniak, miután átvették ezt az egészen fontos jelet, az elnevezések közül egyet hagytak meg („kur”), amely csak hangtani jelentését őrzi meg, az értelmiek viszont babiloni szavakat fogadnak magukba: „matu” — föld, „sadu” — hegy. Kövessük nyomon a jel alakjának fejlődését. A három hegy három ékké változik, amelyek egy pontban találkoznak. Ezenfelül a hieroglifa 90 fokkal elfordul a függőleges írásról a vízszintesre való áttérés folyamán. Ez lett a sorsa számos sumér jelnak.

Az ótörök betu-hieroglifa — jer — föld (néhány feliraton — jir), nézetem szerint az ósumér

jelhez vezethető vissza. A törökök azonban az alsó hegyet csak egy vonássá tudták alakítani; ezzel megszüntették a jel szimmetriáját, jelentését azonban változóképp tették. Hasonlítsuk össze a hegy

 — sany — kínai hieroglifáit (In korszak, i. e. 15. sz.), — sany — (i. e. 1. évezred) az

egyiptomi hieroglifával — skim — (domb, idegen ország). Szerkezetileg a kínai és az

egyiptomi jelek különböznek az ósumértól és a türktől. Noha van közös is mindegyiküknél: három tag jelent egyezsáms fogalmat.

A sumér jel zseniális. Ez a hegyeket perspektívában ábrázolja. Két bérctvonulat van: a közelebbiek lejjebb, a nagyok távolabb. A türk írásalkotók nem értették meg a feladatot, és az „első sort” az egyszerűség kedvéért egy képszerűen semmit nem jelentő ékké (vonássá) alakították. A „hegy” gondolata el is veszett. Am kiegészült egyébbel — a vízével. (A főnfciai hieroglifa — „mum” — vizet

jelentett, a vonal nélkül pedig „sin” (fog, hegy?); ők már megkísérelték, hogy egy jeltől

két olyat nyerjenek, amely megfelel az óségi „m” és „s” madu, sadu elnevezéseknek.

Feltételezem tehát, hogy ha a sumérok (szag-gig) a maguk hieroglifáját így nevezték: kur — kir (hegy — föld) — „ország” jelentésben, akkor az ótürkök ugyanazt a jelet — külsőleg megváltoztatva — szuv-jer (víz-föld)-nek nevezték „Ország” jelentésben. És ez címerjelle, a nép közös tamgájává válik. A Két Folyó vidékéről való tömeges kiáramlás a következő nemzedékek számára a jel szemléletes értelmezése folytán magyarázható meg: ingoványos, ártéri ország, Szub-jer!

Az Északkelet-Ázsiába érkező ótürköket az őslakók valószínűleg e néven (Szub-jer v. Szub-jir) ismerték meg. Temetkezési helyeiket — a kurgánokat — a nem-türkök szubernek (szabirnak) nevezték, s ez a hagyomány az orosz telepesek megjelenéséig élt.

„A tobolszki kormányzóságban a csud (azaz: ősi, mesés; O. Sz.) sírokat a szyyvr népek tulajdonítják. Ezek az ősi emberek, a szyyvrok gödröket ástak ki s azokba leereszkedvén pilléreket faragtak ki, amelyek a mennyezetet tartották, majd önnönmagukat földdei torlaszolták el; Patkanov értelmezése szerint ez a terminus adta Szibir város elnevezésének eredetét, minthogy ezen a helyen volt a szyyvrok sírja”. A város nevééről az egész vidéket Szibirnek nevezték el.

Lehetséges, hogy e legenda témáján alapul az ország jelének sajátos értelmezése: pillér tartja a kurgánhalmokat. Így azonban nem a mongolok fejtették meg a jelet — az ő értelmezésük ismeretes előttünk — hanem leginkább a mandzsu törzsek.

E jel és elnevezés türk eredetének legmeggyőzőbb bizonyítéka: a türkök ismerték a hieroglifa és az elnevezés eredeti jelentését, s náluk a Szub-*jer* szavakkal kapcsolatban semmiféle legenda nem keletkezett. Számukra nem tűnt titokzatosnak (megszenteltnek igen, de nem isteninek: bármely megistenült dolog alján ott lappang a titok).

A mongolok igen erős kulturális hatást fejtettek ki az őstürkökre. Ezért is van az, hogy az egész népre vonatkozó türk jelről szóló magyarázatuk jobban átitatózott előázsiai illatokkal. A jel széles körben elterjedt; vele hitelesítették a határjelző oszlopokat a meghódított területeken. Ez a hagyomány a közelemlépig folytatódott. Bármely nomád türk törzs tagjával jelöli meg a letelepedés határait.

3. Türk népelemeknek a Fekete-tenger mellékére, Elő-Ázsiába és Európába való behatolását a keresztény kor forrásai a történelemlépfőlötti tömeg élesen drámai mozzanatai gyanánt jegyzik föl. Ilyen eseményé vált a hunok 375-ben kezdődő inváziója. Akkoriban a türkök a római történetírók fokozott figyelmét vonták magukra. A nomád törzseknek a mongol nyelvű „hun” (ember) elnevezés mellett egyesült hatalmas tömege a Kaspi-tenger mellékéről Nyugatnak indult. Megkezdődött az ún. nagy népvándorlás.

Agafangel örmény történetíró (5. sz.) azonban már I. Hozroj császár idejében (217—238) megemlíti a hunokat. Ő alkalmazza az 5. században már divatos új terminust az előző nomádokra, akiket másképpen is nevezhettek.

D. Je. Jeremejev írja: „Vitathatatlan, hogy a türk törzsek már a 3—4. században Kisázsia, a Kaukázus és Balkán népeinek nagyszámú és állandó szomszédai voltak, e területekre mind aktívabban hatoltak be. A derbenti fal épp e Közép-Ázsiából érkezett első türk bevándorlók támadásainak elhárítására épült.” „A hunok összetételében bolgárok, szabirok (szuvarok), szarmata és más törzsek egyaránt szerepeltek”.

D. Je. Jeremejev elidőz a szuvaroknál: „A 6. század folyamán Kisázsiaiban és a Kaukázusban sok esemény kapcsolódik a szabirok (szuvar, szubar, szibir) nevéhez, akiket Teofilaktosz Szimokatta az Észak-Kaukázusban élő hun törzsek közé sorolt . . . Szírián kívüli a szuvarok Örményországba és Kisázsiaiba is hadjáratot vezettek, eljutva egészen Kappadokiáig . . . Bizánci hadi szolgálatra a szuvarokat szintén felfogadták. A szuvarokat 568-ban az avarok verték szét. Ezután a szuvarok főtömege áttelepült Albániába (Azerbajdzsán). Amint arról Menandrosz tudósít. Hozroj Anusirván nagyrészüket szétűzta, a maradék tizezer embert pedig az Araksz és a Kura között letelepítette.”

Tútozhattak a krónikások. Hozroj nem minden szuvart pusztított el. Sokáig ismertek lesznek még a történetírók előtt.

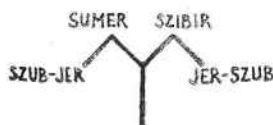
Mahmud Kaskari (11. sz. vége) följegyezte, hogy a szuvarok és a bolgárok törökül beszélnek, s ugyanúgy, mint a „kifcsakok”, „Rusz és Rum országáig széttelepültek”.

Nem tudom, megértették-e a türkök a „szuvar” (szub-ar, szub-ir) szó jelentését. Mindenesetre sem Mahmud Kaskarinál, sem pedig más keleti szerzőnél nem lelünk magyarázatot az ígért földje népnévvé váló eme legősibb türk meghatározására. (A 8. században — amint láttuk — a szibériai oguzok már más-képpen ejtik: „er-szub, „är-szub”). A magyarázatra azonban voltak kísérletek; mindenesetre a „szuvar” morfológiai kaptafája szerint alakultak ki az avar, kazár, tatár, taver, tavr, bolgár stb. népevek.

Albániából a szuvarok egy része (lehet, hogy Hozroj ütközete után) Közép-Ázsiába érkezik, később pedig beolvadnak a kazah nép állományába. A kazahok nem ismerték föl az idegen kifejezést, s azt szuvanra, szuanra változtatták. Így az Ala-Tau előhegyeiben, a nagy márványhegy lábánál letelepült az Alban-szuanon (vagyis az albániai szuanon) törzse. Meglehet, ők is nevezték el azt Han-Tengrinek. Széltében híresek nevükről, amint a szárnyas teve — kétpúpú címerük hordozza őket a bolygón.

4. A nyelvfejlődés hozza magával, hogy a „víz-föld” szavak eresztékénél hamis nyelvtani helyzet keletkezik.

A türk nyelvtan törve... szerint az a főnév, amelyet egy másik elé helyeznek, automatikusan egy önálló melléknévvé változik. A Szub-*jer*t már úgy értelmezték, hogy „vízes föld”, amely az Ősök Szavát szentül tisztelő ősi embereket arra ítélte, hogy lakóhelyük gyanánt mocsaras földeket, szigetekeket, torkolatokat, folyamközöket válasszanak. Megmagyarázható-e ezzel a szükségességgel a következő pozícióváltás: „szub-*jer*” > „*jer*-szub”? Az utóbbi kombináció kevésbé drámaian hangzott: „földi víz”, s tekintve a kifejezés nyilvánvaló furcsaságát, nyelvtanilag különállónak fogták föl: „Föld és Víz”. Az országnak ez a képlete (életre alkalmas föld) gyökeret is eresztett az őtörök költői nyelvben.

A türk kultúra fejlődésének két csúcsa között (Östörök—Sumér és ótörök—Szibir) többezeréves hasadék tátong. A hanyatlás szakadéka. Túlságosan sok szó esett a történettudományban a nomádok kulturális elmaradottságáról. Nem tagadva az elfogadott megállapítást, dialektikusabban egészítenénk ki a hihetőt és tartalmasat: kifáradás. Korlátolt Kútfők a grafikonnak csupán egy kis szeletére bukkantak rá. S a vonal ezen darabkája alapján a Korlátolt Történész azt föltételezte, hogy a törkök múltjának domborműve — lapos. Következésképp a türk törzs születésétől fogva az volt, amit az európai történészek sikerült benne meglátnia. Barbár Vetés.

Minden nép életének grafikonja kardiogramra emlékeztet. Az egyenes vonal az orvostudományban halált jelent. A történelemben: az erők felhalmozódásának idejét — az új fölemelkedésre.

A grafikon még nem ért véget.

„Ebben van mindannak az értelme, ami a múltban valamikor megvolt; annak, hogy ez a múlt nem marad holt teher, de csodálatos képével bennünk mélyen megtestesülve, hozzánk visszatér”. R. M. Rilke.

Címmagyarázat

Megfordított szavak többféle okból keletkezhetnek. Egyik ok — nézetem szerint — a következőkben rejlik. A görögök az írásnak különböző irányait ismerték: jobbról balra, busztrófedon (egyik sor jobbról, másik balról), s végül az i. e. 5—4. századokban minden sort jobbra fordítottak. El is felejtették az előző irányokat. S a megtalált írásos emlékeket is balról-jobbra olvasták. Eljutott hozzánk — tárgyakon — sok rövid, egy-szavas fölírat. A fölíratok — rendszerint — az ábrázolást vagy a tárgyat magyarázták. A görögök, etruszkok és latinok gyakorta írták e magyarázatokat óegyiptomi tárgyakra. Nem sok maradt fönn abból, ami széttárhatta volna a titkok függönyét Dél-Európának az ókori előzsidai civilizációkkal való kapcsolata fölött. De Európa nyelveiben épségben maradtak ezek a kifejezések: „tabula”, „tablica”, „table”, „tabba”, ilyen jelentésekkel — írásos tábla, asztal, lapos tárgy. Ezek az agyagtáblácskák (frott téglák) elnevezéseiből származnak. (Lehetséges, a türk „taba”, „tabak” — 1. lapos agyagtál, 2. lapu, 3. papír- v. bőrlap és a „tamba” — frott jel is a törköknek az agyagtáblákkal való közeli ismeretségéről tanúskodnak.

Szerettem volna kezemben tartani egy táblát a sumér hieroglifákkal, melynek fonákán görög vagy latin írással jobbról-balra be van karcolva a magyarázat — **suber**. Ilyen táblácska az ókori Európában nem kevés lehetett. Századok múltán rábukkanya a talányos ábrázolatra, az európaiak a **suber** felíratot balról jobbra olvasták — **rebus**.

Embereim és kutyáim

Számításba kell venni, hogy ismert források türk nyelvű népek létezését az 1. sz. 3—4 századnál korábról nem említik.

Így van-e vajon?

Egy évszázad alatt a törkök életrajza a tudományban több száz évvel mélyült: a 19. sz. közepén a türk nyelv világrajöttét a 9. századra helyezték. A 20. században a történészek — megvizsgálván a Nagy népvándorlaskor nomádjainak személyneveit —, arra a következtetésre jutottak, hogy a **hun** — **türknyelvű nép**.

Számunkra az írásos dokumentumok nem sok valóságanyagot őriztek meg; aminek

alapján a nevezett társadalom nyelve felől dönteni lehet, az leggyakrabban az etnonim és a vezér neve.

Nem ritkán azonban egy es ugyanazon törzs különböző szerzőknél más-más elnevezéssel szerepel. Mit vehetnénk az ógörög írók szemére, ha nem is oly rég (a 12. században) egy annyira mozgékony nép, mint a kiptcsak, az orosz évkönyvírók számára a „polovec” gúnynéven volt ismeretes, a bizánciak számára pedig mint „kuman”? Csupán az Oroszország, Bizánc és Kaukázus területén lezajló eseményekben résztvevő nomádok vezéreinek névegyezése enged arra következtetni, hogy egy népről van szó.

Nehéz megállapítani egy olyan nép etnikai hovatartozóságát, amelyet csak egy forrásban említenek meg. Bizakodni kell a szerencsés véletlenben, remélvén, hogy a krónikás az eredeti népvétet jegyezte föl, nem pedig a ragadványnevet. (Régésreg megérett a szükség az etnonimok és történelmi nevek Szótárának megalkotására.)

Sarkall az idő bennünket, hogy újólaj átvizsgáljunk számos — régóta népszerű — ismeretet, s bevonjuk azokat a turkológia tárgy körébe. Kiváltképp érdekes lehet az ókori Elő-Ázsia irodalma. Rátalálhatunk a szemitológusok, tranisták és hellenisták által feldolgozott meddóhányókban egy váratlanul kiásott kultúra nyomaira, amelyre — a tudomány minden adata szerint — egy másik földrajzi körzetben kellett volna rábukkanni. Ez a lehetőség szárnyat ad a kutatóknak. Minden szerény tény, a legjelentéktelenebb fölfedezés ebben — a turkológia számára tilos — zónában módot ad rá, hogy a történészeknek a türkök genealógiájával kapcsolatos szilárd pozíciója megrendüljön. Újra és újra fontos visszatérni a többszörösen végigolvasott emlékekhez (akár az Igor-énekhez) és megtalálni bennük azokat az ismereteket, amelyeket az olvasók előző nemzedékei nem vettek észre. Ilyenfajta példa minőségében vizsgáljuk meg egy asszír krónika egyik híradását Asszarhadon király korából.

... Az i. e. 7. században az asszír krónikák megemlítik a nomádok betörését, akik az Észak-Kaspi pusztákról jöttek a Kaspi-tenger nyugati partján (a derbenti átjárón keresztül). Ispaka vezér vezette őket, önmaguk által használt nevük Isguz volt (változatok: is-kuza, as-guza).

Az asszír állam minden erejét latbavetette a hosszadalmas harcokban, hogy megtartsa és megszilárdítsa hegemoniáját déli szomszédai: Babilon, Szidon és Egyiptom fölött. Ezt a nem könnyű feladatot méginkább bonyolította a monarchia keleti határvidékén tanyázó népek növekvő aktivitása. Itt történik meg az i. e. 7. század hetvenes éveiben a médek és más törzsek hatalmas felkelése, akik szövetségre léptek a Manna királlyal. Ennek eredményeként alakult meg Média királysága, Asszírria új, hatalmas ellensége.

A felkelők az iskuzokat hívják meg szövetségesül. S azok „a hegyszorosokon keresztülhatolva” (ahogy a krónikások kifejezik) benyomulnak „az oroszánok tanyájának” határaitra (i. e. 673.).

Az óhéber „Jeremiás Könyvében” az i. e. 593. esztendőnél (vagyis 80 évvel az események után) Urartúval és Mannával együtt — mint a Méd államtól függő országról — említés történik az „Askuz királyság”-ról (változata: Askenáz). E nomádok népszerűsége Elő-Ázsiában akkora volt, hogy elnevezésük (héber írásmóddal) általános kifejezésé és antroponimmá válik.

Van egy olyan vélemény, hogy az is-guzok iráni nyelvűek voltak. Mire alapul ez? Ispak nevének és a méd „szpaka” — kutya szónak külső hasonlatosságára.

Ugyanezt a népvétet iráni szótárral értelmezni eddig nem sikerült. Mindazonáltal, ez a gyöngén megalapozott elképzelés idővel axiómává válik: „az is-guz egyike az iráni törzseknek”.

Kutya

Ha az „iszpaka” az isguzok nyelvén is kutyát jelentett, úgy elvárható, hogy létezett valaha egy olyan hagyomány, amely szerint a vezéreket Kutyának nevezték. Az iráni történelmet és mitológiát valamint a vallást összehasonlíthatatlanul teljesebben tanulmányozták, mint a türkökét. De ebben az esetben hallgatnak a források. Sem a sémie, sem az indoeurópaiak, sem a finnugorok körében nem övezte tisztelet a Kutyát. A tőszyökeres nomádok, a türkök azonban nem sok idővel azelőtt úgy viszonyultak ehhez az állathoz, mint istenséghez, mítoszaiukban tőle származtatták megukat, s a nép fölött hatalomra jutott nagy főnökök a szülők által adományozott ragadványneveket erre a rangnévre változtatták: Kutya. Ez a hagyomány — föltételezhetően — a vadászat korszakából maradt fenn, amely megelőzte az állattenyésztés korát. A kutya a vadászok első segítőtársa. Tőle függött az emberi törzs jóléte. A kutyának megadatott az, ami az embernek nem: látja a szagokat, megy a láthatatlan nyomok iránt és maga után vezeti az embert. Azok a tulajdonságok, amelyekkel a természet felruházta, a kutyát nagy lényvé tették. A vadászok tisztelték a tápláló-kutyát, akár a földművelők a napot s annak földi képviselőit: a páviánt, a galacsinhajtó bogarat, a nagyszarvú állatot.

Évezredek alatt a különböző türk nyelvjárásokban a négy lábú vezető-barátnak sok tabuisztikus elnevezése halmozódott föl. Mindezek a méltóságnevek kategóriájába tartoztak.

Az eredetmondák a türkök ősszüelőjének rangjára emelik a Kutyát (később a farkast). A kirgizek például a Vörös Agár (kyzyl tajlak) utódainak tartják magukat, akit egy királylány és kísérete — negyven lány — kyrk kyz — részesített kegyeiben. Egy másik kirgiz legenda szerint ez a hercegnő és negyven lányból álló kísérete megkószta a fehér habot az Isszik-Kul tó partján, s váratlanul mindannyian anyának érezték magukat. Valószínű azonban, hogy itt is a „Kutya van elásva”. „Fehér hab” kirgizül: ak kobok. A tobolszki tatároknál a mondabeli hős-előd az Ak-kobek (Fehér eb) nevet viseli. Az ak-nogajok az ak-kobokot (Fehér eb) tartják ősiüknek. Az oguz-karluk nyelvjárásokban „kobok” (kobek, kobjak) — eb, kutya. A kobjak (kutya) a türk törzseknél széles körben elterjedt név volt; az ak-nogajoknál van egy „Kobek” (Fehér Kobek) nemzetség. A nemzetséget Ak-kobeknek nevezték. V. A. Gordlevszkij nem mutat rá arra a körülményre, hogy az „ak-nogaj” népnév az eredeti önmegnevezés féltükörszava (nogaj — kutya) mongol. Ez a név Kisásziában is megtalálható: Rum Szeidzsukidáinál volt egy Szadeddin Kobjak nevű vezír. A 15. században Törökországban Köpek türkmén vezért dicsőítették. Végezetül: az a kipcsak kán, akit 1184-ben Kijevi Szvjatoszláv legyőzött, „Kobjak” volt. Az Igor-énekekben ez áll róla: „i poganogo Kobjaka ot zseleznyh plykov poloveckih jako vihr vytorzse i padesze Kobjak v gridnice Szvjatoszlava”. A kutya-őshöz való szent viszony sokáig fennmaradt. „Ha a baskiroknál gyakorta meghaltak a gyerekek, akkor ő, hogy megóvja az újszülöttet, elvette azt az anyjától és táplálás végett a kutya csecseire helyezte”.

Európába a hunok hozták azt a legendát, hogy Attila a kutyától származott. A téma magyar változata az itáliaiak előtt is ismeretessé vált. Az itáliai hagyomány szerint — A. N. Veszelojszkij idézi — a magyar király, aki a bizánci trónörököshöz akarta feleségül adni a lányát, egy bizonyos időre toronyba zárta őt, hogy megóvja a szépségét fenyegető veszélyektől. Az történet, amire nem számított: a királylány megfogamzott attól a kutyától, amely vele együtt a toronyban volt és megszülte Attilát. Ezzel a tudósítással összhangban az itáliai ikonográfia a hunok vezérét kutyafülekkel ábrázolja. A. N. Veszelojszkij szavai szerint az itáliai papok „gyalázatként rótták föl azt, ami kezdetben közömbös volt avagy tisztességnak tekintett.” A papok Attilában a kutyafejűek,

Góg és Magóg előfutárát látták. Idővel a kutya képzete megváltozik s némely törzsnél a farkas foglalja el a helyét.

O. Jakinf leírja az ujur kánok ősatyjának származásáról szóló legenda tartalmát: a hun fejedelem három esztendőn át bezárva tartotta lányát egy toronyban, egy farkas behatolt a toronyba s a lány teherbe esett.

Farkasfej volt az ötörökök zászlaján (tjuku), közlik a kínai évkönyvek. E zászlókat valószínűleg az európalak is látták. Mindenesetre a kutyafejűekről szóló legendák eléggé kézzelfogható történelmi tényen alapulhattak. Ugyanúgy, ahogy a kentaur képét a lovon ülő ember szokatlan látványa sugallhatta a görögöknek.

I. N. Berjozin, a kiváló orosz orientalista elsőként javasolta, hogy **Koncsak** titulását a török kanszik — szuka szóval kapcsolatban kell magyarázni.

A **Koncsak**, mint embernév, népszerű volt a nyugati türk területeken. Változatai — **Kaniska**, **Kanis** — napjainkig léteznek. A kazah nyelvben — **kanys**. E név ősalakjai: 1. **kanis** — ragadozó (szó szerint: „vért igyál”), 2. **kan iskan** — ragadozó (szó szerint: „vért ivó”). Az első alak a régibb. A nyelvtörténetnek azt a korszakát tükrözi, amikor az ige töve (az imperatívusz) egyidejűleg főnévként is szerepelt. A második alak már közelebb áll a mai nyelvtani hagyományhoz. A köztörök kanszik (kanszik, kansik) — „szuka” a kaniskanból képződik ál-etimológia eredményeként. Kanszik — szó szerint: „az, ami vérben ázik, vérben ázó” — ezt a farkas- és kutyafajták nőstényére alkalmazzák. Legősibb alakja: **kan-isz** (kan- is) — „ragadozó” — a latin „canis” — kutya — terminusban rakódott le.

Meglehet, hogy a **Vezér-Kutya** eszmerendszere magyarázza meg a türk—mongol „kán” (han, каан, kagan) és a szláv kanisz (knyesz, knasz, knyaz) titulusokat is?

A török nyelvekben az összetett szavak nem mindenkor színharmonizálódnak. V. ö. a kazah **iz-baszar iz-bagar** emberneveket. Az első tagzó magas a második mélyhangrendű. Azonban két — minőségileg eltérő — lexémának monolitá váló összeolvadása kiegyenlítéséhez vezet. A minőség alpmértéke nem feltétlenül az első hang. A **kan-isz**ből adódik a mélyhangrendű **Kanes**, **Kanys** szó (méltóságnév) s a **kánis** („legfelső hatalom”; olykor méltóságnév). Másik példa: **isz-bak** — „nyomkereső kutya”. A monolit mélyhangrendű változata a szlávokhoz került: „szo-bak(a)” — kutya. A magashangrendű **szi-bák** lett a **kentum**-forma alapja, az **oguz-karluk** **kebäk** (köbäk, köbek) lexéma eredményeként, s a **k/t** hangváltakozás eredményezi a kazah „töbet” szót. Az **iz-bak** nyelvjárási változata az **izbäk** (Üzbäk) méltóságnévig vezet el. Így hívták az Aranyhorda kánját. A 15. században az **üzbäk** terminus népnévvé vált. Hajlok rá, hogy a **Nogaj**, **Barak** („erős őrkutya”), **Üzbäk**, **Köbjäk**, **Kancsak kánok** neveit a maguk nemében szinonimáknak tekintsem. Ugyanebbe a csoportba sorolom **Kaniska** (i. e. 3. sz.) és **Izspaka** (i. e. 7. sz.) nevét is.

Izspaka

1. A kutya alapvető **oguz-karluk** elnevezésének ősalakja: **köbäk** (köpäk, kepek, köbek, köböc stb.) a **kipszak** nyelvjárásokban élő alakban megőrződött. Van néhány változata a vadászkutyák megnevezésének:

a) **isz-pak** (iz-bak) — „a nyomot (szagot) lásd”;

b) **isz-pasz** (iz-basz) — „a nyomot (szagot) kövesd”.

Valamint összetett, későbbi alakok:

a) **isz-pakan** (iz-bakkan) — „a nyomot (szagot) látó”;

b) **isz-paszar** (iz-baszar) — „a nyomon (szagon) járó”.

Aszlávok és az óirániak a korai struktúrát veszik át. Az **indoeurópaiak** a türk szó elsajátításakor a szótag-szerkezet átrendezésére törekszenek, ezért az első magánhangzó gyakorta tökéletlen képzésű, s a szó végén megjelenik a prothetikus magánhangzó, ill. **lekopik** a végmássalhangzó.

Az Irániak az isz-pak alakot kölcsönzik (zártszótagú szó). Az avesztai nyelvben „szpaa” — kutya — nyíltszótagú. A médben a kezdő mássalhangzó elhagyására szorítkoztak: „szpak” — kutya. A szlávok másképpen nyílták meg a végszótagot: Isz-bak > szy-bak > szybaka > szobaka. Megjelent a prothetikus magánhangzó. Az indoeurópai nyelvekben ez a terminus kevésbé terjedt el (méd, aveszta és néhány szláv nyelv), ezért indoeurópai eredetéről nem eshet szó. Kölcsönzés, amint azt Fasmer és Trubacsov véli, de honnét? Trubacsov a szláv szó prototípusát a türk „kobjak”-ban leli föl. Az iráni azonos példák „szülök” nélkül maradnak. De a köbják > szobaka közvetlen átmenete bizonyíthatatlan.

2. Az asszír írások az „Iszpaka” leírásakor az „Isz-pak” vagy „Isz-pakban” (Iszpakan) nevet adták vissza. A kezdő magánhangzót az asszírok nem vesztik el, mivel az el van látva faringális prothesissel. Az ósémiben egyetlen kezdő magánhangzót sem ejtettek ki tisztán. A végmássalhangzó a kölcsönzésekben ritkán váltik le.

Isguzok

Az asszír írások meglehetősen pontossággal rögzítették a hős barbár Iszpaka által vezetett nomád nép önmegnevezését. Figyelmet kell fordítanunk az asszír krónikák eme sajátosságára. Sem a görögök, sem a rómaiak nem dicsekedhetnek azzal a képességgel, hogy egy idegen nyelv kifejezéseit csaknem fényképszerűen ábrázolják.

A nagy népnév: Is-oguz (icsoguz) az oguz „Dede Korkut” c. eposz jóvoltából megérte napjainkat.

Az oguzok 24 nemzetsége az eposz szerint két nagy egyesülésre oszlott: is-oguz (ics-oguz) — „belső törzs”, és tas-oguz — „külső törzs”. Az egyik históriás éneknek ez a címe: „Arról való ének, miként támadtak a tas-oguzok az is-oguzok ellen”. (Az eszmei vázlat épségben fennmaradt a baszkírok kazah nyelvű elnevezésében: Istegi — „belső nemzetség”, valamint a szibériai türkök nevében: „ösz tjagi”). Feltételezem a türk is-oguz-nak az asszír „is-guz”-zal való kapcsolatát. Az „o” magánhangzó sémi közvetítésben következetesen eivész. Az arabok pl. az „oguz”-t „guz”-ra változtatták. Mahmud Kaskari térképén az „oguzok országa” ilyen leírással van megjelölve: „biljadi al guzia”.

Nem kevés példa hozható a türk népnevek hosszú élettartamára. Az „ujszuny”, „kanguly”, „dulat” törzsneveket az i. sz. 3. században hiteles források említik meg. S ugyanott helyezkedtek el, ahol manapság található: a Hétfolyó vidékén. S e törzsekről csaknem ezer esztendeig hallgatnak az emlékek. Nem emlegették őket, de léteztek, s nevük is élt a szájhagyományban. És ki tudja, az ujszuny, kangaly és dulat törzs az i. sz. 3. sz. előtt hány száz évvel korábban élt már a föld szírién, anélkül, hogy a krónikásokat nyugtalanította volna. S ha a kínai utazók a 3. században nem tartották volna szükségesnek, hogy megemlítsék őket, eme önmegnevezések tudományos életrajza lényegesen rövidebb lenne. Az orhon-jenyiszeji emlékek a 8. században nevezik meg az oguzokat.

Asszarhadon király korának asszír krónikái egyelőre a legrégebbi dokumentumok, amelyek alátámaszthatják az „is-oguz” türk entonim és az Isz-pak (Iszpakan) titulus i. e. 7. században való létezésének tényét s azt a hagyományt, hogy a vezért „Kutya” néven tisztelték.

Ilyenformán az a véleményem, hogy az „Iszpaka” — „Szpaka” kétes párhuzama egymagában nem elegendő rá, hogy az i. e. 7. század isguzait iráni nyelvű törzseknek tekintsük. Maguk a médek kölcsönözhették ezt a kifejezést.

... Minden oguz hősi ének e szavakkal végződik: „Eljőve Korkut nagyatyám s pentgévén vidám dallamokat a férfiak sorsát elregélte. Hol vannak vajon harcosaink, kik azt mondták: „egész világ enyém”? Halál elragadta, föld befodta őket. Kire maradt e múlandó világ? Megjövendölöm, fiam. A te árnyas, erős nemzetségfádat ki ne döntse; a te hazai tarka hegyeid le ne omoljanak, a te örökkön áradó gyönyörű folyód ki ne apadjon. A te Istenadat reményedben meg ne csalatkozz...”

Megeshetett, hogy az is-oguzok énekmondójának eme jóslatait hallgatta Iszpakan vezér is Asszíría olajfaligeteiben?

Tengriánizmus

Van egy nap, amelyet piros betűkkel kell megjelölni a turkológia kalendáriumában — november huszonötödike.

Elsőként a világon Wilhelm Tomsen dán runológus tudta meg, hogy a nomád türköknek saját írásrendszerük volt. 1893. november 25-én sikerült elkülönítene a

orhon-jenyiszeji feliratok szövegéből az első szót: tengri. Ez a szó az ázsiai szkíták történetében új fejezetet nyitott. Ezzel a bűvös szóval számomra még egy fejezet nyílt: amely a sumér-türk kapcsolatokról beszél.

... A legújabb vallásokról könyvtárakat írtak. A zsidó vallás, a kereszténység, a buddhizmus, az iszlám tudatos fogalmakká váltak még azok számára is, akik ajkukat mozgatva sillabizálják az újságból hajtogatott papírcsákókat. Két évezred meggyőzött bennünket arról, hogy minden hit, amely ez utóbbiakat megelőzte, fényében babona és pogányság, távoli őseink szellemi eltévelyedése.

A „tengriánizmus” kifejezése mindeddig nem jelentkezett a tudományos irodalomban.

Bolygónk legősibb vallása — amely a keresztény isten megszületése előtt 4 ezer évvel, mint filozófiai tanítás kialakult, szülőanyja lett a sémi és indoiráni vallásoknak, észrevehető hatást fejtve ki az óegyiptomi kultuszra — a tengriánizmus már régóta várja kutatóit. Fölkészült rá, hogy megválaszoljon a teológusoknak és a „Tudomány” társadalmából érkezett ateistáknak is. Mennyivel könnyebben eligazodhatnának a régészek a cserépdarabok között, ha a könyvtárakból kivehetnék a „Tengriánizmus” terjedelmes anyagban és gondolatokban bővelkedő kézikönyvét.

... Pár nappal Vszevolod Ivanov író halála után egy levelezőlapot kaptam a fiától. Ilyen szavak voltak benne: „Az utolsó könyv, amit apám olvasott, az Öné volt — a „Napos éjszakák”. E tény jelképesége egy kevésbé fogékony embert is megrázott volna.

A kazah nő unokája, aki gyermekségétől fogva szavaiba szívta a puszták hangjait, és színeit, nagy kővárosokba távozván, utolsó óráiban egy fiatal költő suta verselén keresztül visszatért a pusztára. Pompás könyvtára sokezer kötete közül ezt a vékonyka, tűzpiros-sárga könyvecskét választja ki. S az örökléthe hanyatló gyermekkor napfényragyogása összekapcsolódik a közelgő örök éjszakával. A kör bezárult.

Visszatér, minden visszatér a kezdettől fogva létezőhöz. Körbejárva az óceánon visszatér a hal, hogy a keskeny patakok kövein pusztuljon el. Fölpárállik a folyók vize, s körbejárva a föld felett visszatér mint nesztelen harmat s mint zuhogó zápor. Kisüt a nap, s a fekete föld zöld színnel ékesül. Fölfénylik nyáron, sárgállik tüzesen ősszel, hó alatt elalszik.

Kisüt a nap, s a fekete föld zöld színnel ékesül. Fölfénylik, öregszik, elalszik.

Kisüt a nap...

1. Vajon te vetted egyedül észre a természetben való körforgást? Ősapád figyelmesebb volt, a természetben élt, függött tőle, s arra törekedett, hogy jelképeinek megértésével kedvében járjon. Beiktatta magát a körforgásba. Életében zölddel fedte be magát s tüzes sárgában távozott.

2. „A halál — álom,

megmondattott, de nem általunk”...

Hanem az első materialisták által, akik a természet halálának megfigyeléséből alkoták meg temetkezési szertartásukat. Az ember — a természet gyermeke — hasonlít annak többi fiához. A halhatatlanság keresése a megváltó gondolatra vezette őt: a halál — álom. Az öregség — ősz. Elalszik a mormota az üregben, megtöltve azt tartalékkal. Kiásva a téli üreget, ősi testvérem meglátta a mormotát gömbölygággá összegömbölyödve a földalatti tanyán, magvakkal telehíntve. Kisüt a nap, s a mormota lesoványodva, álmosan, de élve előbújik. A növények és állatok (kivéve a földlakók) életének és halálának e megfigyelésel alkotják a fontos szertartás alapját: az „elalvó” embert ettől fogva „üregbe” helyezték, az alvó mormota sarthelyzetében, s meghintették magvakkal vagy tüzes-sárga okkerrel, az ősz színével. Abban a reményben, hogy valamikor majd eljön az ő Tavasza, kisüt a Napja, s ő álmosan, de élve előjön.

Később kiábrázolják a szó szerinti újjászületésbe vetett remény, a szertartás azonban még megmarad sokáig. S a majdani régészek Európa-Ázsia területein az ilyen eltemetettek sokaságát találják a legrégebbi időkben, s találgatni fogják, miért hever minden csontváz az oldalán (térden az állnál) tüzes-sárga okkerrel.

E sírok az első filozófusok fölésmelésének határozott, tisztán olvasható korszakát tükrözik.

3. Ám a világban párbaj folyik. A kettősség korán észrevétetett. Anyákra és atyákra oszlott az emberiség. Hegy a lapályt föltételezte. Fény a sötétségnek ellenlábasa volt. A földet fölstenítve határozta meg az ember az ég fogalmát: antiföld. A gondolkodásnak ez a forradalma tükröződött a temetkezési szertartásban.

Az emberi társadalom korán szétvált szolgálkra és urakra, alacsonyrendűekre és előkelőkre. Némelyek a föld gyermekei lettek, másokat az ég szülötteinek neveztek. Ennek a tudatnak a maradványai a jelen időkig eljutottak. A nyelvek megőrzik a kifejezések ellentéteit: alacsony- és magasszármaság (azaz: földi és égi); fekete csont és világos csont (a föld és ég színei). 12. századi orosz krónikákban a nép neve a hercegek ajkán: „fekete emberek”. Nem is képletes kifejezés, hanem higgadt megállapítás. A türkök így nevezték a népet: „kara-bukara” — „fekete és fekete”, azaz: feketék. A fekete ember öregségére — feje megvilágosodván — az ég fiaihoz közeledett. Öregek kultusza.

Elképzelhető, mekkora tisztelet övezte az albínokat, a világosbőrűeket és világoshajúakat születésüktől fogva. Életkoruktól függetlenül az eget megközelítő Véneknak tekintették őket.

Az ókori Két Folyó vidékén a társadalom így oszlott meg: az Ég Fiai és a Föld Gyermekei, a nép, amelyet összességében feketefejúeknek neveztek — szag-gig (sumér), szamat-kakkad:in (akkád).

A nap fiai leborotválták fejüket vagy pedig befedték parókával, a süvegek és sisakok őseivel. A fejjedő első és alapvető rendelkezése: társadalmi jelvény.

A különböző származású emberek más-más szertartás szerint is temetkeztek. A föld gyermekei — akár a mormoták az üregben (zsugorhelyzet, okker, mágvak. Számukra a gyász színe — tüzes sárga). Az ég gyermekei, mint a kihúnyó nap. Az ő gyászuk színe a fekete.

... Egy értelmi jelentés tényei szét vannak szórva a világ irodalmában, akár egy lánc szemei. Ha külön-külön vizsgáljuk ezeket, a többiekkel való kapcsolat híján, metaforákból frontális nyilatkozatokká válnak.

Attól, akinek oly törékeny anyaggal akad dolga, mint a régmúlt, jogjai megkövetelhetjük, hogy ne csak a kubikmunkához értsen, hanem érezze meg a jelképet, amint a nyelvésztől is, hogy érezze meg a szót.

A kultúra kitart az allegóriák mellett, s bármely mozdulatát szó szerint érteni — nem megértés. Távrolról körnek látszik a gömb, ugyanígy a régmúlt költői jelképe is távlatát veszti, ha érzékletességét átteszik hétköznapi nyelvre.

Kínában kerek fémtükröket találtak Arja-Balo isten, azaz a félelmetes Mahagala jótékony alakjának ábrázolásával. E tükrök egyik oldala símára van csiszolva, a másikon pedig a sokkezű ülő isten domborművé ábrázolata látható — hátulról. Látjuk a tarkóját és a hátát, szeretnénk megtudni, milyen az isten képe elülről, megfordítjuk a korongot...

És saját fiziognómiánkat látjuk.

Így vált a nagy költői metafora hétköznapi tárgygyá. Nem ezt az eredményt iparkodtak elérni a művész-papok. A sokkarú isten arca vakítóbb a napnál. Ez az Ideogramma a napkeltét és a napnyugtát ábrázolta.

A fénylő felületet fölhasználták, a nevetségesen terpeszkedő emberke pedig a fonákján átváltozott hagyományos, de érthetetlen díszítőelemmé.

Az anyagi kultúra egész történetét úgy mutathatjuk be, mint a szépségnek a szépséggel, jelképnek a tárggyal, költészetnek a betűtággal folytatott szakadatlan harcát.

... Vulli régész sírokra bukkan feliratos fémcészékkel Sumérban.

... Jevtyuhova és Kiszeljov kurgánokból ásnak ki feliratos fémedényeket az Altájban.

... Akisev feliratos fémcészét tár föl egy kurgánban az Alatau közelében.

Mindhárom külön-külön vizsgált esetben, az egymással való kapcsolat híján, a fémedény egyszerűen edény marad, véletlen tárgy a sírmelléklet többi véletlen tárgyal között. Am együvé gyűjtve, egymást kölcsönösen kiegészítve és megmagyarázva váratlanul összeadódnak, akár a szétszóródott nyomdal betűk egy szavá; már egybeolvashatjuk, de az, hogy igazi értelmét is fölfogjuk, még ránk vár.

A sumérokhoz fordulok: senki nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a fémedénynek a temetkezési szertartásban.

Hasonlítsuk össze két temetkezés leírását; közöttük vízszintesen ezer kilométerek fekszenek, függőlegesen pedig ezer évek.

„Az eltemetett selyemruhába volt öltöztetve. Az elhunyt fejénél ezüst edény állott türk rúnairással: „Hatalmas” és: „Uralkodó-gazda”.

„A tetem a jobboldalán feküdt. Dereka köré ezüst öv volt csavarva. Az elhunyt kezébe ezer évekkel ezelőtt természetes aranyból készült csészét helyeztek. E mellett még egy ovális hevert, szintén arany. A két aranycsészére rávésték: „Mesz-kaladug” — az áldott ország hőse”.

Az Altáj és Sumér között óvatlanul kifeszített fonál igen vékony és megbízhatatlan kötelék lenne, ha a hasonló fémedényes temetkezések törvényszerűségét itt is, ott nem támasztaná alá a nagy mennyiség.

A sumér sírok sértetlen állapota lehetővé teszi, hogy a fémedényhez fűződő megszentelt viszonyt megfigyelhessük. Minden föltárt temetkezésnél a csésze az elhunyt kezeügyében található; ezzel ki is válik a többi (nem fém) edény közül.

„Ez a nő szemmeláthatóan magasrangú volt. Értékes aranyékszereket viselt. Kezében ez a nő vésett díszítésű reffelt aranyserleget tartott”.

„A halottak oldalukra vannak fektetve s maguk előtt csészéket tartanak (fémből). Rajtuk agyagedények hevernek”.

Megjegyezzük, hogy a sumér temetkezésekből származó fémcészéknek nem mindegyike feliratos. Éppúgy, mint az Altájban. Lehetséges, nem a felirat adja a csészének jelképes értelmet, hanem a fém és a forma.

Az altáji feliratos edények bibliográfiája némiképp terjedelmesebb.

A lehető legjobban az emeli ki e tárgy rituális fontosságát, hogy kivétel nélkül valamennyi pusztai kőbálvány (kamennaja baba) edényt tart a kezében. Nizámi közlése szerint a nomád türkök az iszlám fölvétele előtt a Csészés Bálványt istenség gyanánt tisztelték.

Az altájiak úgy magyarázzák a kurgánon álló szobort, mint az elhunyt ábrázolatát, s a Bábát bajszos kő-muzsikká alakítják. Emellett az altáji „muzsikok” épp olyan alakú edényeket fognak, mint amilyenek e körzet temetkezéseinél találhatók.

A sírok fémedényeinek s a kőszobrok edényeinek alakja közötti meglehetősen hasonlósságra L. P. Kizlaszov is fölfigyel. Azt feltételezte, hogy ezek a figurák a halottakat személyesítették meg.

A „korsós muzsikok” elterjedésének megvizsgált területét az Altáj és Szibéria határolja.

A. D. Gracs 58 tuvai bálványt kutatott föl; mindössze hármuk tart határozottan kifaragott csészét, a többi — kiskorsót.

A déli és nyugati türk pusztákon másalakú edénnyel: csészével találnak kurgán-szobrokat. Ha ott is megőrizték a tükör-kompozíciót, úgy feltételezhető, hogy ebben a körzetben a csésze volt a rituális edény, nem pedig a korsó.

... A sumér-türk párhuzamot nézetem szerint az is alátámasztja, hogy Sumérnak is megvolt a maga edényes Bálványa. De az a Bálvány — a babilóni írásos források alapján — megőrizte a maga isteni funkcióját. Ez babilóni nyelven — Istor, a feltámadás istennője. A Tűznek, Tammuz felkelő napjának anyja. A mítosz szerint Istor az alvilágba ereszkedvén rátalál Tammuzra és életrekelte azt.

Fönnmaradtak Istor szobrocskái, amelyek őt hasához szorított edénnyel ábrázolják.

A sumér hieroglifa = nap — átlépve a grafikai megvalósításból a szobrásziba,

félrebillentett csészévé változik.

Kézhez vagy fej mellé hibátlan csészét állítanak, a feltámadás biztosítékát. Széttörött csésze — leélt esztendő. A király sírjában, ki átadatik az éjszakának, évei száma szerint helyeznek el agyag- vagy faedényeket. És összetörik azokat. A törhetetlen fémedény a feltámadás eszméjét testesíti meg.

Istornak, a feltámadás istennőjének szobrát a meghajtott csészével temetkezés fölé állítják.

Az elhunyt hasonlóvá vált Tammuzhoz, a naphoz, Istornak föl kell őt támasztania. Ezért áll fölötte jelével, a meghajtott csészével. A kipcakoknál fönnmaradt ez a refrén: „tamuz, tamuz, tamuzuk!”, amely immár minden értelem és egybehangzás nélkül kíséri bármely népdal szövegét. Számomra úgy tűnik: az a Tammuz napistenhez intézett ima, annak is leginkább használatos része. Az ősi előzásiai imák nyomai néhány mai nyelvben fönnmaradnak, s épp a népi dalrefrének alakjában. „Érdekesekek azok az urartu (vagy hurrit) szavak, amelyek a grúz népdalok refrénjeiben megőrződnek” — írja I. M. Gyakonov, A. Szvánidze tanúságára hivatkozva.

A kurgánokon — Mongóliától Magyarorszáig — csészés kőbálványok álltak, Istornak, a feltámadás istennőjének képei. Ez a szobor külső attributum is volt, a tengriánus temetkezés jelképe.

Mi az, ami a tengriánizmus főeszméjét a későbbi vallások ideáitól megkülönbözteti? A szószentírti feltámadásba, az életnek a földön való folytatásába vetett hit. Keresztüljutsz az álmon és föleszmélsz 1. mint mormota és fű (ha a föld fia vagy), 2. mint nap (ha az ég fia vagy).

... Egyik alán sírban a harcos maradványai mellett a maga nemében egyedülálló bronzszobrocskára feltek, amely egy nőt ábrázolt, teli csészével. Az „italt” színes üvegdarabka jelentette, amelyet fölülről helyeztek a csészébe. A régészek úgy döntöttek, hogy ez „a harci ló szerszámdíszé”: a szobrocskának bronz alátéte volt, nyílásokkal. V. B. Vinogradov Kaukázus-kutató „Letűnt idők titkai” c. könyvében — amelyet a pop-történettudomány műfajában alkotott — ennek az érdekes tárgynak a jelentését úgy magyarázza meg, hogy nem lép túl a temető határain. A szépség szépelgésbe fordul. „Mit szimbolizált a figurácska, amely a harci ló fejét koszorúzta? Egyszerűen az elbeszélő mulattató ötlete-e, vagy a harcos édes ábrándjainak kifejezése arról a találkozásról, amelyben honfitársai és barátai részeseitették a messzi portyáról való megtérte alkalmából? Az utóbbi valószínűleg közelebb áll az igazsághoz. Ő egy csészét nyújtott át neki, tele itallal, amely oltja a szomjat, új erőt ad s megtölti bátorsággal a vitézt a kedvesével való találka idején”.

„Az elbeszélő mulattató ötlete” az alának történetével kapcsolatban a feltámadás nap-csészés istennőjének kultuszával való közeli ismerettségé válhatnak.

Egyéb — még akadémikusabb — kútforrásból is meríthetnénk példákat a szertartási tárgyak vulgáris magyarázatára, hogy alátámasszuk — ó jaj, már nem is a feltételezést — a határozott következtetést: a történettudomány költői metaforákat helyez „képvise-

lőinek" kezébe, de ezek a történetírók olvasatában hulladékanyaggá, az i. sz. 20. század közjóléti szakemberei által jólismert konyhai felszereléssé változnak.

Minthogy elterjedt vélemény szerint szimbólummá csak a szimbólumok válhatnak.

Az ősi temetkezések a történelmi anyag alapvető — ha nem egyetlen — forrásai. Ezért a hozzájuk való efféle viszony a történetírás általános helyzetére csak kedvezőtlen lehet. A temetkezési kellékekben a régiek filozófiai képzetel testesülnek meg.

A kurgán csillagai

Fölkél a nap, halad az égen, félkört írva le rajta. Vöröslök leáldoztakor. Eltűnik. S a világ sötétbe borul. Fénylő csillagok ülnek ki a mennyboltozatra. A nap halála az éjszaka — ez a megfigyelés alkotja alapját a tengriánus temetkezési rítusnak. Ahol ez kialakult és világosan megmutatkozott: Sumér.

Az éjszaka jele az ósumér írásban: — az ég kupolája és a csillagok. Ugyanez

jelenti a sötét, a fekete, a halál fogalmait. Az ég gyermekei számára a fekete a gyász színe. (A jel úgy is magyarázható, mint az előző, a feldöntött csésze továbbfejlesztése. Eső, meghintés. A halál képzeteinek — a meghintésnek, az esőnek — összevegyülése ismert szokás az ősi földművelőknel, akik esőt idézve embert áldoztak, vagy embert temetvén vízzel hintették be a sírt. A filozófiai kiegyenlítődés — egyik a másik nélkül nem lehet meg — egyszerűen döntetett el: ha a halál az ok, úgy a meghintés (az eső) az okozat — és fordítva.)

Ezen jel alakja szerint jön létre az Ég fia síremlékének architektúrája, a kupolaforma. A jel mágiája annyira erős volt, hogy a papok kezdetben arra törekedtek, hogy az attributumokban azt a legapróbb részletekig megismétejjék. A Kihunyo Nap testét mesterséges csillagokkal: drágakövekből és fémekből készített hosszúkás gyöngyszemek sokaságával hintették tele. Ezek borítják sűrű tömegben Sumér királyának és királynőjének testét. Ez igen fontos sajátosság, már a **tengriánus** temetkezést meghatározó vonás. A régészek úgy vélekednek, hogy a királyok és királynék mindezt az ékszerszert életükben viselték s magukkal vitték. Akkor viszont azt is be kell látni, hogy az arany álarcok (az arany a távozó nap féme) mindennapi viseletük darabjai voltak. A gyöngyöknek csupán temetkezési kellékként volt jelentése. (Később — számos kurgánból és sírboltból rablók keze által eltávolítva — divatba jöttek, mint az élő királyok címői és hatalmi jelvényei. A sírfosztogatók arannyal kivarrt temetkezési kaftánokat húzkodtak magukra, szűk, hosszú ujjakkal, amelyekből a kezükfejét sem bírták kidugni. Könyöktájékon nyílást hasítottak a kezeknek, s így — a ruhaujjakat földön vonszolva jártak benne. Amint mondani szokás, kicsípték magukat, kieresztve a kaftánujjakat. Hatókrök a holtak ruháiban. Ezek az új királyok immár nem vettek magukhoz diága holmikat a sírban. Minderről azonban később. Sumérban a temetkezési köpenyeket még nem varrták ki arannyal.)

„A királynő keze mellett egy szép arany kupa állt. Felsőtestét teljesen elfödte az arany, ezüst, lazurit, karneol, achát gyöngyök tömege.”

Nemcsak az eltávozó asszonyt ékesítették gyöngyökkel. Az elhunyt király teste „arany és lazurit gyöngyök százaival” volt borítva.

Egy karakumi sírban a „csillagok” diadalmasabbak. „Különösen gazdagnak mutatkozott egy kisgyermek sírja, akinek nyakát és vállait több mint 400 gipsz, néhány ezüst és lazurit gyöngyből álló gyöngyörök fogták át”.

A „csillagokkal” való beszórásnak ez a hagyománya sokáig fennmaradt, egészen a középkorig. Csecsen-Ingusföldön néhány évvel ezelőtt felnyitottak egy földalatti sírkamrát, egy katakombát. „Az eltemetett nő nyakékében különböző alakú és színű gyöngyök százait lelték.”

Egy északkaukázusi temetkezésben „... a férfi csontjai gyöngyökkel voltak telehintve: bronz (62 db), üveg és antimon (263 db); a temetkezés szilárdan datálható az i. sz. 6. századra”.

Már Sumérban előfordulnak gyöngyegyüttesek. Főfeladatuk az volt, hogy a csillagokat közvetlenül a testen tartsák meg.

Az egyiptomiak tökéletesítették ezt a módszert: az apró drágaköveket rákötötték a testre.

„Elképzelni is nehéz, micsoda hihetetlen mennyiségű díszet találtak a múmián. Minden pólyaréteg alatt újabb és újabb ékszereket fedeztek föl... Ez az ifjú, ez a tizenhétéves fáraó a szó szoros értelmében tetőtől-calpig arannyal és drágakövekkel volt telehintve.”

Ezt a közlést elolvastva feltételeztem, hogy a többi múmia ugyanilyen gazdagságot tartalmazott. Följegyeztem egy cédulára és félretettem. És megbántam, hogy nem kockáztattam meg előhozakodni vele.

Nemrég az APN közölte: „Amerikai tudósoknak a michigani egyetemről érkezett csoportja — együttműködve az EAK tudósaival — drága kincseket tárt föl 29 egyiptomi fáraó múmiáiban, amelyeket 1898 óta őriznek a kairói múzeumban. A múmiákat röntgensugárral átvilágítva a tudósok megkísérelték, hogy kiegészítő ismereteket szerezzenek az ókori egyiptomiak fizikai fejlettségéről. A tudósok bámulatára a gyantaréteg alatt, amellyel a halott testét bebalzsamozás után borították be, a múmiák legfelsőjében az átvilágításakor arany karpereceket, drágakövekkel berakott szentelt amuletteket fedeztek föl...”

— Tutenkhamon sírjának 1922-ben történt feltárása óta az egyiptomi uralkodóknak ez az első ékszer-lelete — nyilatkozott dr. James Harris, a tudományos expedíció vezetője.

Feltételezik, hogy a tudósok lelete sok új tájékoztatást nyújt az ókori egyiptomiak kultúrájáról, művészetéről és történelméről”.

„A tudósok váratlan lelete” — mennyi keserűség van ebben a megfogalmazásban. Váratlanul fölfedezheti egy kultúra emlékeit Akram-Boba múzeumi ör vagy Ahmet-aga ekskavátorkezelt, aki nem azon a helyen ás.

Mindaddig, amíg a különböző országokban kiásott, véletlenül megtalált, roppant tömegű régészeti anyagot elméletileg nem egyeztetik, az archeológia nem léphet ki a kubikosipar keretei közül, s időről-időre szenzációs újsághíreket fogunk olvasni, amelyek ezzel a fontoskodó frázissal kezdődnek: „a tudósok legnagyobb meglepetésére fölfedezték...”

Az altáji és issziki temetkezési ruházatok (kamzol) a suméri eszme fejlődésének legmagasabb szakaszát képviselik: „arany gyöngyszemek — csillagok a király — a távozó nap testén”.

Ilyen „specifikus” öltözékre először egy karakumi temetkezésben találtak rá.

„Aligha lehetett egy ilyen, lazurit gyöngyökkel kihímzett öltözék mindennapos viselet, legvalószínűbb, hogy külön a temetés alkalmára varrták ki”.

A legkésőbbi altáji kurgánokban (időszámításunk kezdetén) a temetkezési öltözet kínai „fényes” anyagból, selyemből készült.

De a korai időkben (i. e. 7—8. sz.) a selyemköntösöket megelőzték az „aranygyöngyökkel” kivarrtott prémköpenyek. Mellesleg, e hamis aranyból készült hamisgyöngyök száma eléri a néhányezretet.

Egy katangai kurgánban — a sírban keletkezett talajfagy következtében — jó állapotban megmaradt egy prémköpeny. A prém zöldes és vörös árnyalatúra van befestve (a halál és feltámadás sumér színei) és intarziás mintával mintával van díszítve. A köpenyt övek ékesítik, amelyekre „gombokat” varrtak „a fa- és boralapot beborító aranylemezből”.

Je. Sz. Vidonova — részletesen tanulmányozva ezt a köpenyt — megjegyzi: „A köpeny elkészítése láthatóan sok kezet igényelt és a legkülönbözőbb mesterek-technikusok szakértelmét. Így megközelítő számítás szerint (fa-alapon) kb. 8000 egyes gombot erősítettek föl.”

Ugyanott: „... az arannyal borított bőrnégyzetecskéik nagyobb méretűek, mint a fából készültek; kb. 1000 van belőlük, az apróbbakból pedig több mint 2000. Mindez egyetlen személy számára készült”.

A szertartás kifinomultabbá, könnyedebbé válik. A nyers sumér hitet a súlyos öntött aranyból és tiszta vízként áttetsző kövekből készült gyöngyök száza fejezték ki; ezeket az altáji szertartásban formális gyöngyök váltják föl (jóllehet mennyiségük mérhetetlenül megnövekszik). Gyöngül a hit, elvékonyul az arany. A külső csillogás lesz a fő, az alap — hétköznapi anyag. (Nem így kerestek-e kibúvót a középkorban az ösök barbár szokása alól a kínai özvegyek, amely megkövetelte tőlük, hogy „uruk tüzhelyén” elégessék magukat, s ők maguk helyett papírból kivágott női figurákat hamasztottak el?)

A kamzolra fölrakott altáji arany „gyakorlatatlansága” magának az öltözéknek is a „gyakorlatatlanságát” hangsúlyozta. A köpenynek „hosszú, rendkívül szűk ujjai vannak, valószínűleg dekoratív céllal; ilyenformán nehéz elképzelni, miként húzhatták föl karjukra ezeket a köpenyujjakat”.

Egy issziki kurgánból való ifjút bőrruhába öltöztettek, amelyre több mint 4000 aranylemez volt fölvarrva. A fején arany „sisakot” viselt, csúcán aranyból öntött hegyikecske ábrázolatával. (A szarvas állatok: napistenségek Sumérban.) Derekat széles arany öv fogta át. Egyik oldalra tőle aranymarkolatú bronzkard feküdt, a kezénél felíratos ezüstsésze. Emlékezzünk vissza a sumér király sírjának leírására. Az alapvető jelvények egybehangzanak: 1. Sisak elektronból (arany-ezüst ötvözet), 2. széles ezüst öv, 3. behintve aranygyöngyökkel, 4. két felíratos aranycsésze. Ha számításba vesszük, hogy csaknem 2000 év van közöttük, a temetkezési formulák alapvető metaforáinak megegyezése csaknem szószertintinek tekinthető. (A nyelvészetben az ilyen viszonyt az élő alaknak az ősalaktól való dialektikus eltéréseként neveznék meg.)

... Az irodalmi emlékek közül csupán egy olyat ismerek, amelyben le van írva a tengriánus temetkezés formája, ahol szerepel a tüzes borral töltött csésze („kék bor”), az éj kupolája („fekete lepel”) és a csillagok („nagysemű gyöngy”). Ez: „Ének Igor hadjáról”.

Nem tudván még Igor testvérének vereségéről, Kijevi Szvjatoszláv Vszvolodovics nagyherceg zavaros álmot lát, amelyben mellére gyöngyöt szórnak, betakarják bakacsinnal s éltet bort merítenek neki.

Idézetek

Nekius Zimmerman „Az emberiség geográfiai története” c., 19. században nagyíró munka szerzője az egymástól távoli országokban élő különböző népek szertartásainak és szokásainak feltűnő megegyezéseit figyelve remekül megmagyarázta a hasonló jelenségeket. Kommentárja némely 20. századi történész sajátos programjává vált; igaz, az olvasók kevesebb szigorral értelmezték. Zimmerman egyszerűen és világosan írta: „Ha két ragyogó elme egymagában jó találmányra vagy felfedezésre juthat, akkor — figyelembe véve az ostoba és korlátozott elmék jóval magasabb számát — még valószínűbb, hogy bármilyen azonos ostobaságot bevezethetnek két egymástól távoli országban”.

Elkém szerint nekem többet mond e jelenségnek az a magyarázata, amely E. Taylor-tól, a művelődéstörténet gondolkodó szaktudósától származik: „Amikor valamely szokás, gyakorlat vagy vélemény elég széles körben elterjedt, a megváltoztatásukra törekvő mindenféle jelenség jóideig oly gyöngye hatással lehet rájuk, hogy azok hosszan öröklődnek nemzedékről-nemzedékre. Itt a kultúra szívósságával van dolgunk. Egy bizonyos eszme, gondolat, amely már sok évszázada letűnt, csak azért folytatja létezését, mert létezett.”

Gondolom, E. Taylor szavait joggal alkalmazhatjuk a fémcsészes-gyöngyös temetkezési szokásokra is, amelyek Sumérban kezdődtek és folytatódtak Közép-Ázsiában (Isszik, i. e. 5. sz.) és az Áltájban a „hivatalos” tük idők előtt.

Jelentős az a következtetés, amelyet Potanyin vont le az ázsiai és európai kultúrák közötti együttműködés problémáinak szentelt könyvében. Véleménye szerint „a kultúra meghatározó momentumainak elsajátítása csak akkor volt lehetséges, amikor mindkét nép egy szellemi életet élt, egy kultuszuk volt, azonos szertartásuk; nem egyik törzsnek a másiktól való kölcsönzése volt ez, hanem együttműködés, közös alkotás”.

Két népnek a történelemben való rövid ideig tartó véletlen találkozásakor sokminden kölcsönözhető: használati eszközök s e tárgyak elnevezései, hangszerek, az öltözet és az edények formája, sőt eposzi témák is; ami azonban a törzs szellemi életének oly titkos, bensőséges szféráját érinti, mint a temetkezési rítus, azt mechanikusan átvenni — minden ezt mutatja — lehetetlen.

A sír — a vallás pontos lenyomata. A temetkezési szertartás egyik néptől a másikhoz csak a hittel, azaz a tudatformával együtt jut el.

A régiek közelebb álltak a természet költészetéhez. Élet és halál szabályait nem röstelték az ürgétől és a hörcsögtől eltanulni. Üreget vájtak, alsó sírkamrába a hörcsöglyuk architektúrájára emlékeztettek. Nem örökre aludtak el az emberek. Bizonyos

Idő múltán — meglehet, a következő nemzedékben — újból fölkél a nap. S a föld aló ők előjönnek a napvilágra, hogy folytassák földi életüket.

Évezredek telnek el. Alakul az első naiv hit, a tengriánizmus.

A későbbi vallások tanulnak a tengriánusok be nem váltott reményeinek tapasztalásából és följánlják a maguk halhatatlanság-változatait. Tapasztalatilag ezekben még nehezebb hinni. Feltámadunk a) az égben, lélekké átlényegülve, b) a földön, de az élő anyag más formába átlényegülve. Mindezek a hitek erőtlen tiltakozásként, egyetnem-értésként keletkeztek a szomorú tudattal szemben: az élet örök, de az élet formái halandók.

Az indoírániai revízió alá veszik a szó szerinti feltámadás eszméjét a lélekvándorlás gondolatában. A képlet, a csillagokkal felhintett napkirály, különösen naturalizálódik: a tetemet égő parázssal, természetes tűzzel hintik tele. Az eszme fejlődésének logikus betetőzése lett a halottégetés. S az edényt is alkalmazhatónak találták — a füstölgő hamut korsóban temették el.

Az indoírániai temetkezési ceremóniák látványától megrémült arabok meséi metaforában tükrözték azt: a korsóba zárt füstözsín.

A kereszténység — akárcsak jóval később a tudósok — fölhasználja mind a tengriánizmus Európában folytatódó hagyományát, mind pedig az új lélek-vallást. Nálunk a szó szerinti feltámasztás jogát csak az Isten gyakorolja, a föld gyermekeinek a mennyei alternatíva áll rendelkezésükre.

A csaknem egy évezreddel később kialakuló iszlám eltemette a tengriánizmus maradványait. Senki nem támad föl, még az Isten sem, mivel — amint az megmondott — Isten halhatatlan. Ennek megfelelően a temetkezési szertartások formulái is megváltoznak. Csupán a türkök és moңgolok viszik tovább a csecsemő-emberiség első naiv ábrándját, a testi feltámadásba vetett szent hitet.

És felöltöztetvén az elhunytat fényes ruhába és kezébe adván a fémedényt, a sírboltot immár egyszerű kerek kövekkel (csillagokkal) szórták tele, kurgánt emeltek, s állították arra a feltámadás istennőjének szobrát és kezébe kifaragták ama edénynek pontos mását, és öntvén a frissen fölászott földre kumiszt, imádkoztak ekképpen: „Dicsőség! Ha megszületsz, hát szüless meg újra a mi földünkön”.

Bámulatos az emberiség emlékezete! . . .

Száz esztendőtel megélt az anyóka. Utolsó éveiben fémpénzeket gyűjtött. Elhunyt csöndben, szenvedés nélkül. S míg az autóiig vitték, dobálták testére a pénzt marékkal. S egész úton a temetőig. S az utolsó maréknyi csengő pénzdarabok együtt hulltak a sírba az első pár lapátnyi szikkadt februári földdel . . . (Alma-Ata, Kazah SzSzk, 1971 évvel Krisztus születése, 6000 évvel a tengriánizmus után.)

Bámulatosak a gondolat fejlődési formái!

a) A jeles halottak gyöngyökkel, fémtárgyakkal való meghintésének gondolata az írott jel elvesztésével a betűszerintiből, a leíróból költőivé változik — a tengriánizmus bölcséletének megfelelően. Ily módon az embernek újjászületést kívánnak.

b) A rítus átterjed az élőkre: meghintvén az új házásokat ezüstpénzekkel vagy bármi egyéb értékes apró tárgyakkal, a türkök termékeny új életet kívánnak nekik, maguknak pedig örök életet. Kívánnak? Pontosabban: kívántak. Mert ez a szertartás csupán külsőségeiben maradt fenn. Azok számára, akik elvégzik, tartalma már rég nem ismeretes. A „sasu” elnevezés pedig nem a szokás történetét fejezi ki, csak a cselekményt írja le. Sasu — hinteni, meghinteni.

c) A temetkezési szertartás is elvesztette é. telmét, csak a hagyomány maradt fenn. A ceremónia résztvevői fémpénzeket dobálnak a sírba (akár a keresztények egy maréknyi földet. A „csillag” anyaga megváltozott, csupán a mozdulat maradt épségben).

Bámulatosan életképes a kultusz terminusa!

Ázsiába érkezvén a türkök tengir ég-isten kultuszát átadták a mongoloknak. Ősi kulturális együttműködésük nyelvükben tükröződött. A közös szóállomány rétegei s egynémely nyelvtani momentum megegyezése módot ad rá, hogy a nyelvészek a mongol és a türk nyelveket genetikailag rokonoknak tekintsék, amelyek egy közös forrásból, az altáji ősnyelvből eredtek. Mítosz ez, amelyet az Indoeurópai nyelvtudomány módszere hozott világra. Jóllehet még ezzel a módszerrel is különválasztható a kölcsönzés a rokonságtól. Később a kipcsak törzsek valamennyien elpártoltak tengritől: Mint mentő fonálba, mely őket a nagy múlttal összeköti, úgy kapaszkodtak a Névbe. Ezt a fonalat a muzulmán, buddhista és keresztény hittérítők kardja metszette ketté.

A 13. században a mongolok tönkrevázták a kipcsakokat. Egy részük Magyarországra került. A huszadik századra elfelejtették nyelvüket, nevüket, fölvetették kereszténységét, ám valami együtt tartotta őket, noha kevesen maradtak. S amidőn kijöve a karcagi keresztény templomból körbeültek nem-keresztény imát mondani, a köréjük gyűlt emberek kacagtak az ő szavaikon: „Tengri, Tengri, ámen! Tengri, Tengri, ámen!”

Dőltek az emberek a nevetéstől. Hisz oly mulatságos volt számukra, amint ezek a kiálló pofacsontú vénemberek szigorúan és odaadóan fohászkodnak a kukoricához. (Kukorica magyarul: tengeri.)

Ezek az öregek az egész kipcsak anyanyelvből egyetlen szóra emlékeztek — a Névre. Amely nem is tartozik az alapszókincsbe . . . Elmondta Németh Gyula, öreg turkológus.

Rosza és rasza

(Záradék helyett. Bevezetés a PB — paleográfia a beszédben — c. témához)

Felemeljük a kagylót, tárcsázunk. Láthatatlan, kitapinthatatlan jelzések futnak a vezetékeken ezer meg ezer kilométerekre, valaki álmosan belefúj a mikrofonba és kiejti a megszentelt telefoniszót: „Halló . . .” Válaszolunk: „Halló”. Zavaró zörejek, s a zúgáson, recsegésen áttörve, hívunk: „Halló! Halló!”

Nagyanyám, meglátván egykor a telefont, úgy döntött, hogy én az istennel beszélgetek. Azóta vele igazhitű tisztelettel telefonálok. Ámbár végezetül megértette, hogy nem mindenki méltó erre a névre, akivel történetesen beszélgetnem kell. Azonban az első megrázó érzés lerakódott a tudatában. Olykor, amidőn már igen egyedül van, kiballag a villamosmegállóba az automatához, megkér valakit, hogy tárcsázza az általam fölírt számot, és irodámban fölhangzik a halk nagymamai csöngetés. Tíz másik közül föl ismerem. Fejkendőjét félrehúzva fejét oldalra hajtja, odaszorítja fülét a csudálatos hallócsőre, s hallom hívását: „Allah . . . Allah . . .”

. . . Bámulatos a sorsa ennek a varázsszónak. Erősen kötődött a telefonbeszédhez. Máskülönbén nem használnák. Meglehet, azoknak az angol telefonistáknak a révén terjedt el ez a szócska — az övéké —, akik Oroszországban az első készülékeket föl szerelték. S mi fennhangon ismételtjük száz esztendeig egyhuzamban anélkül, hogy elgondolkoznánk. Az angolok és amerikaiak úgy köszönnek, hogy vállon veregetik egymást, s a keménykalapot megemelve kezét szorítanak: „Hello!”

Mikor és miként kölcsönözték a keresztények a megszentelt héber szót: hélöh — Isten —, amelyet az orthodox zsidók minden találkozás elején kimondanak? Ezzel a csendes szóval föl ismerik övéiket a más hitűek tömegei között, a világban való kétezereztendő bolyongásuk viszontagságos útjain. S ma a távbeszélővonalakkal telezsótt bolygó e szó révén értinkezik, amely már nem értelmével él, hanem külső mecha-

nikus funkciójával. S ha most létrejönne egy piktografikus világírás, a korszerű istenséget ábrázoló jelt, amely összeköt fajokat, népeket és embereket, a telefonkagyló rajzát a telefonszóval neveznék meg, s azt minden nép a maga módján ejtené: hello, allo, halló...

Folt a napon

Láttuk, mint terjedt el a tárgyszerű jelhez tapadó szó. Semmilyen más jelentést nem kap, mivel a jel túlságosan konkrét és nem szorul magyarázatra.

A szókölcsonzés mechanizmusai húsz, harminc, sőt több évszázad alatt sem változtak meg. Legeslegkorábban, az emberiség hajnalán, amidőn sok nyelv épp hogy belekezdett szótárába, a szó úgy érkezett, mint a nem-konkrét, absztrakt jelkép megnevezése, s az írott kép magyarázata jóvoltából nyert helyi, szabályszerűen új értelmet. A hieroglifák (ideogrammák) következtében elveszett, de lenyomatát megőrizte az a szó, amely a hieroglifa elnevezéséből született. Az absztrakt képírás gyarapította a nyelvet, az absztrakt-mechanikus írásrendszer (a betűírás) fékezte az élő szókészletek fejlődését. Minden megszentelt hieroglifa, a vallással együtt vándorolva, az írás papjainak jóvoltából, a jelképnek az általa történt költői megfejtése által az új fogalom-szavak százait szülte.

Vizsgáljuk meg példaként a nap tiszteletreméltó egyiptomi-kínai hieroglifájának (kör, közepén ponttal) rövid történetét. Egyiptomi elnevezése: „ra”, az óhéber és görög forrásokból ismeretes. Az ókínaié (i. e. másfélezer évvel, ln korszak): „re” (rja).

Az ősi emberi civilizáció e két szélső földrajzi pólusa között különös aktivitással használták ezt a jelet a napimádók — a sémieek. Elterjesztették Európában (a rómaiak, görögök és szlávok között), Indiában, Iránban.

Több sémi nép résztvesz az egyiptomi „ra” jel elsajátításában. A feldolgozás nyomait a törzsi istenek elnevezéseit képviselő bibliai nevek őrzik meg. Az i. e. előtti 1. évezredben a júdeaiaknak alávetett törzsek istenei a bibliai genealógiai hagyományban az Izrael judeai főisten után következő helyet foglalták el. Így lett az ő kedvenc felesége Ra-il, elsőszülött fia pedig Ra-ben.

Az „A” dialektus nem elemzi a szent jelet, s azt egészében elfogadva Ra-ilnek, azaz Ra-istennek nevezte. Ennek a törzseknek nem sikerült a maga nem-konkrét istenét a világban szentesítenie. Nem tulajdonítottak jelentőséget a foltnak a napon, nem magyarázták meg annak időszerűségét, így ez a név népszerűtlenné vált a nem-sémi népek körében. Nem bíztak ebben a hitben. A természetes kép elszakadt a grafikaitól. A foltos nap nem megállapítást, hanem magyarázatot követelt.

A „B” dialektus papjai ebben az irányban léptek előre. Megszabják, hogy a pontor a körben a nap fiának kell tekinteni, vagyis az ösátyának, akitől a törzs származott. Egyeseságú leszármazottai a nép vezérei, a legfényesebbek. Ez a magyarázat vert gyökeret a Ra-ben — Ra fia elnevezésében. A sémi nyelvjárások írásalkotói által felfogott örömteli felfedezés, amely megmagyarázta a napfolt eredetét, ösztönzést adott a napimádó vallásnak, s egyéb — leginkább indoeurópai — kultúrák köztulajdonosa lett. (Nyelvjárási alakok: Ra-bin, Ra-min, Ra-men, Ra-man, Ra-maan, Ru-ben stb. Pl. a pogány germán isten, Robingur (gott) és az indiai Ramin-dev nevében).

Az indoeurópai nyelv- és írásalkotók továbbfejlesztik a jel és a név szemantikáját, globalizálva annak jelentését. A pont a körben pedig — a világ választott népe, a kiválasztott állam.

A sémieek elhózzák a jelt, elnevezést és a jelentést a szláv kultúrákba. A szláv társadalmak azonban abban az időben még nem voltak készek ennyire elvonatkoztatott eszmék befogadására. Filozófiájuk természetközeli volt, s ily absztrakt fogalmak: isten, állam nem egycsapásra gyökereznek meg a tudatban. Költők egyelőre naturalisztikusan, konkrétan gondolkodnak, a kicsiny írásos jelt méretének megfelelő természeti formákra vonatkoztatva. Az orosz nyelvben pl. olyan törzsszavak gyűltek össze, amelyek szemantikájukban megőrizték a jel leírását: **rja-bina** — 1. pont az arcon (hímlőhely), 2. kicsi piros bogyó (berkenye; a nap színe és formája); **ru-mjan** — a nap színe (piros); **re-ben**, **rebja** — pont a körben (has, anyaméh); **ru-bin** (napszínű kristály); **ra-meny** (kerítés, körvonal; innét — rama; **ra-ben** > **ra-bi** > **rab** — a legkisebb társadalmi egység. (A pont leírása. Következésképp a kör akkor már a család, a nemzetség jelképeként értendő.)

A szláv reprodukciók többsége a nap nevét lány magánhangzóval őrzi meg (rja, rje) csupán kettőben-

háromban változott meg ez a minőség (továbbá a leíró jellegű „ra-duga”-ban; duga szolnca — a nap íve — szivárvány).

Nem ismeretes előttünk, hogy az egyiptomi magánhangzók a palatalizáció foka szerint megoszlatak-e avagy nem. Írásuk nem adja vissza sem a hangok határát, sem azok minőségét. Ezért azoknak az élő nyelveknek az adatai, amelyek az egyiptomi szókészlettel ismeretségbe kerültek, hasznosnak bizonyulhatnak arra, hogy föllidézzék ama nyelv magánhangzójának hangzását, amelyet az ókori világ egyik legnagyobb civilizációja beszélt.

Az óségi betűábécéből hiányoznak a hangminőség diakritikus jelei. A görögök és rómaiak nem ismerték a ja, je típusú lágy magánhangzókat, s azokat a kölcsönszavakban a, e segítségével adták vissza.

Lehetőség kínálkozik feltételezni, hogy a szláv rja (rje) — ahogy a kínai rja (rje) — hitelesen megőrzi az egyiptomi magánhangzó minőségét.

A farkas nap

A „Ra-Fia”-jel jelentését külön-külön értelmezvén a sémiak úgy döntöttek, hogy megszilárdítják ezt a felfogást, és a szent jel megbontására törnek. A Fiú Ra hasából bújjik elő. És új hieroglifa születik: kör, alul egy vonással. Az elnevezés korábbról marad fenn, ezek a változások már nem jutottak el az írás és a nyelv szláv papjaihoz.

⊙ — rje-pen (rje-pej) — „bogáncs”

⊙ — rje-pen (rje-pa) — „répa”

Emlékszünk a mesére az aranytojásról, amelyet Rjaba, a bölcs tyúkocská tojott? Verték, verték, de széttörni nem tudták: az írásalkotók képtelenek voltak kihúzni a napkörből a pont-sugarat. S váratlanul megjelent egy kicsiny, kerekded, farkincás, és széttört az aranytojás. Kibocsátotta a sugarat.

A gerendákból ácsolt erdei iskolákban a szlávok szakállas tanítói ehhez hasonlatos példázatokot szerkesztettek. Ezek törzsről-törzsré, nemzedékről-nemzedékre testálódván a mindenható egérről szóló ravasz csalimesék gyanánt jutottak el hozzánk.

— Nagyapó, hát a napocskán mért van foltocská?

— Foltok a napon is vannak.

„Élt egyszer egy anyóka meg egy apóka.” Kör ponttal. „És kinőtt a kertjükben egy répa.” Nem ám akármilyen, hanem naphoz hasonlatos. Kör egy farokkal. „Húzzák-huzigálják, de kihúzni nem bírják.” A mesebeli személyek, anyó és apó, kusunoka és Zsucská: a nap-jelek magyarázatának és megszemélyesíté ének szakaszai. Győz az utolsó jel legtárgyasabb magyarázata — az egér. Az indoírániai e jelképek értelmezésében nem jutottak túl az unokán. A „Rámájána” is, a „Visz és Rámin” is az istenek emberi kalandjairól, s az ember isteni származásáról szólnak. Ám a magasztos szavak televényében visszavonhatatlanul elveszett az ősi hieroglifa, míg az első pillantásra együgyű szláv mítoszokban „az egérről és a berkenyéről” — akár a száraz homokban — megmaradt hervadatlanul. S a hasonló répák száza, melyek gyökere a szláv kultúra sokezeréves történetébe hatol, nem adják meg magukat szakállas módszerek egérhez illő kollektív erőlködésének, hanem az értelem könnyed érintésére várnak. Az egér — a napjel egyenes utódja. Nem ezért kezdődik-e az ázsiai nap-kalendárium az egér évével? A legenda szerint a fürge egér felkúszott a teve fejére és elsőként látta meg a napot. A nekibúsult teve köpött egyet és eltávozott, meg sem várva az égitest megjelensét. Isten megbünteti a gögösöket, ezért nincs a tevének saját esztendeje

... Ra Fia előjött apja hasából. Ezt a jelenséget: az elnevezésben is rögzíteni kellett. A sémi papok felnöttetik a fiút. *Igy* hangzik az új összetétel: Ra-'is, azaz „Ra-férfiú”, és megnevezi a körből kibújó vonást. Az 1 előtti gége-pauza az indoeurópai nyelvekben torokhangú mássalhangzóban vagy labiális prothesisben valósul meg, illetve j-vel egészül ki. Ekképp keletkezik a főnői ábécében (i. e. 1. évezred kezdete) egy betű: „re'is” — 1 cím 2/fej. Ra felnőtt fia a törzs, az állam vezéréként szilárdul meg. Ra'is lesz mind az egyeduralkodó titulusa, mind pedig a monarchia meghatározása. Az asszír királyok kezükbe kapják a „férfi Ra” jelképeit: a kört és a mutatópálcát; az európai császárok és atamánok nem választják szébe a napot a sugártól: buzogány (jogar) és balta lesz a hatalom jelképe. Valamennyi újsémi nyelvben a főnőiárhoz közelálló jelentést kapnak a ra-is nyelvjárási alakjai. (Közép-Ázsiába ezt a szót az arabok hozzák el. Bármiféle vezetőember, kiváltképp — ki tudja, miért — a kolhozelnök: raisz. Az ókori Rómában még globálisan; reis — császár, birodalom; köztársaság — néphatalom. Németországban: reichs, reich, reesch — birodalom. Lengyelországban: Recz Pospolita. A szemantikai hagyomány — nép: nyelv — („Prisjol Mamaj szo vszem szvojm jazykom” — Megjött Mamaj összes népével), amely régtől fogva a „szlovo — szlovjane” párhuzamban fejeződött ki, lehetővé tette az ós-russzológusoknak, hogy a Recsj kifejezésnek az utóbbi jelentést tulajdonítsák. Ám a „recsj” szájhagyomány útján érkezett és csak funkcionálisan fejlődött. Áthaladva számos szláv nyelvjáráson, a szó írott változatai sok tárgyi jelentésű szót eredményeztek. A jel főnői alakja oly igéket szült meg, amelyek a balta tevékenységét írták le (a főnői betű balra hajlik). Sok írásrendszerben szentül megfigyelték a jel térbeli helyzetét. A törkök által átvett főnői betűk két évezreden keresztül megőrzik jellegzetes hajlásukat. A szlávok a „balta” dőlését a cselekmény fixációjaként fejtették meg. Tehát: resi — 1/ölj, 2/ossz szét (köteget). Rezsj — ossz, gyomláj (ritkított, ritkább). Razi — öl; raz — osztószó. Ruzsije — balta. A balta jelének alakja tükröződött a későbbi ruzsjo (puska) szóban. O-ruzsije (fegyver) — minden harci jelentőségű tárgy közös elnevezése.

(Az antipalatalizáció jelensége minden nyelvben ismeretes. Erre a szlávoknál is sok példa van: rezsjj — regyi, redko; oruzsie — orugyje).

Egy másik, kevésbé harcias törzs a nap témáját dolgozza föl. Ruzsij (rudyj, ryzsij) — a nap színe (vörös). Ruszjij (ryszjij, ryszj) — a nap síne.

A harmadik ugyanakkor nem felelt el a jel első értelmét: ruzsij — 1/nagy, erős (főnök), 2/fénylő (örömteli). Ruzs — szenvedély, düh, felindultság (ezek az érzelmek a nép felfogásában a tűz, a láng képéhez kötődnek). Mintha csak a nyelvjárások felosztották volna egymás közt a hieroglifa jelentését. Amint látjuk, az értelmezések zöme a hieroglifát konkrét, reális, kézzelfogható tárgyakhoz és jelenségekhez kapcsolja. Még a nap színét sem absztrakcióval nevezi meg. Mégis: a költészetnek mekkora magaslatain érték el a szláv papok a jel tárgyasításának folyamatában! Mily felülmúlhatatlan hasonlatokra találtak a természetben. A szláv nyelvalkotó-költők azokra a művészekre hasonlítanak, akik — miközben kortársaik lendületes esztétáknak festenek nagy vászakra — aprólékosan kihímfik a legpárnyibb részleteket is. Engem elbűvölnek ezek is, azok is. Csak művészek legyenek. Az egysugarú nap jele nyomán (Ra-is, Raisz) az indiákok megalkothattak egy belsőleg terjedelmes fogalomszót: ruzsa (faj), az északi költő túrelmes megfigyelőképesége pedig a nap jelével világította meg a hajnali pára csöppjét a vékonyka fűszálon — rozsa (harmat).

S ki döntheti el: e szerzemények közül melyik a fontosabb a kultúra számára?

A hasonlat vált a költői kifejezés főszerevé. Manapság egyik tárgyat a másikkal vetjük össze. „Karcusú a nő, mint a ciprus.” Ez a nyelvnek semmit nem ad. Nem bízunk a „karcusú” jelzőben, s olyan zautológikus jelképpel támasztjuk azt alá, amely inkább helytállóna ebben az ósi szóképben: „olyan a nő, mint a ciprus”. De már itt sem találunk lehetőséget a nép szókinccsének gyarapítására. A „ciprus” szó nem nyer új jelentést — „karcusú nő”. Amidőn azonban a középkori arab költők a hagyomány rangjára emelték a képet: „alip betűhöz hasonlóan férfi”, akkor-ismét munkába lendült a szóalkotó gépezet. Az arab ábécé első betűje, az alip, egy függőleges vonás. A vonáshoz való különböző viszony más-más népeknél a jelentések polaritását határozta meg. A törkök átveszik az „alip” szót — óriás, hős — mintha első helye az ábécében ennek a jelnek fenségét kölcsönözne. Az „első” fogalma abban az időben egyenlő értékű volt a „felső” fogalmával. Az európaiak viszont a jel aritmetikai képére figyelnek föl. A német költői nyelvben megjelenik az alf — a törpe. Különböző viszony egyazon jelhez: tárgyszerű-naturalisztikus és absztrakt.

Az a probléma, hogy a tárgy alakja és tartalma nem felelt meg egymásnak, bonyolulttá tette a tükrözés problémáját. Egy jelkép leolvásásában nem egyszerűen az absztraháló készség segít, hanem a gondolkodásnak a történelmi tudaton fölnevelődött társadalmi aktivitása, s a mennyiséget összegben, az eseményeket egy esetben általánosító törekvés, amely nélkül az ember számára nem szűnik meg az öt októvhoz és az ábécé harminc betűjéhez tartozó hangok zűrzavara. Épp ezért csupán az kísérli meg, hogy bármely idegen vonásban az összeg, nem pedig a szórványosság jelét lássa meg, aki maga is képes jelkép megalkotására.

... Izrael alapvető neve — Jahve. A választott nép, alávetvén a rabenok és railok törzseit, az utóbbi törzs isenét — félreértésből avagy szándékosan — Jahve feleségének rangjára emelte, meglehet, azért, mivel Rail neve nem tartalmaz a nemre vonatkozó útbaigazítást. (A másik — Ra-ben — a teljesen érthető héber „ben” — fiú szóra végződik, ami meg is határozta helyét a genealógiai táblázatban.)

Tehát megjelenik Jahve mellett a feleség — a konkurrens törzs istene. S ez — láthatóan annyira fontos a zsidó történelem megalapítói számára, hogy — kitarva e tény mellett — megalkotják Jahve szinonimáját: „Is-Rail” — vagyis „Rail férje”. A bibliai legendába a szinonimának már eltorzult alakja kerül — **Iszrael, Izrael** —, ezért maradt meg e kifejezés Jahve érthetetlen, második nevéként.

... Makropoézis és mikropoézis. Az első: a mítoszok, a geometria, csillagászat, geológia, fizika. Kitapinthatatlan, tekintettel átfoghatatlan fogalmakat testesít meg a szóban. A szavak megistenülése a művészet, az emberiség szellemi kultúrájának fejlesztője.

A mikropoézis a tárgyak megalkotója. A technika anyja. A jellep magvából nem a jó és gonosz tudásának fáját neveli föl, hanem egy közönséges fát. A makropoézis alkotta jeleket utilitarizálva azokat tárgyakká változtatja. Így változott a világegyetem modellje a praktikus kerékké.

Minden kultúrában észrevehetjük e két főirányzat kölcsönhatásának következményeit.

Hajdani korokban a makropoéták — megkísérelvén meghatározni a pont rendelkezését — eljutnak az első Ember eszméjéhez. A pontot az óségi Ahtum — „első” számnévről nevezik el. Egyiptomba megtér, mint Atum, az első férfi, indocurópai közegben megszületik Ádám. A mikropoéták pedig ráeszmélnek az anyag legparányibb részecskéjére, az Atomra. S az Atomot elsőként az egyiptomiak osztják kétfelé az ember eredetmítoszában.

A jel értelmének Atomja a magyarázatokban a végtelenségig elaprózódott, terminológiai robbanást idézve elő az ősi, írásos nyelvekben.

A jövődö nyelvészei a történeti írásbeliségre, valamint a szuffixumok és flexiók szóbeli apróságaira egyaránt figyelmet fordítanak majd. **A szó és a hieroglifa nem oly rég vált el egymástól.**

Az olyan „fiatal írásbeliségű nyelvek” szókészlete és grammatikája, mint a szlávoké, germánoké és türköké, a hieroglifus kifejezés világos vonásait őrzik meg.

A mai civilizáció számára fölbecsülhetetlen a 19. század paleográfusainak hőstette, akik a holt jelekből fölidézték Sumér, Egyiptom, Akkád, Asszíria és más kultúrák nyelveit. **Nem kevésbé fontos az élő, beszélt szókincs alapján fölidézni az elfelejtett hieroglifikus ábécéket.** Hiszek benne, hogy a távoli jövődöben olyan szófejtő szótárak fognak megjelenni, amelyekben a szó eredete az írott jelhez kapcsolódik. Nem vétettem el a szót — a „távoliban”, ugyanis határtalanul igaza volt Einsteinnek, amidőn egyszer kétségbeesetten fölkiáltott: „Könnyebb az atomot széthasítani, mint az előítéleteket!”.

A tudományos előítéletek, éppúgy, mint a hétköznapiak (fajiak, államiak, utcaiak), a tudatlanság folytán elhamarkodottan hiedelemmé váló pillanatnyi ismeret emlékművei a tudatban. Örökkön fel fog hangzani a föld különböző tájain az örömteli „Heureka!”. S megütvén magát a hit falában, nem is egyszer fog érzéketlen kaffer-rikoltásként visszaverődni.

Belátom, hogy a fölöttébb tudományos problémák költői megközelítése felerelhet — fel is kell, hogy ingereljen — másokat.

E jegyzetek fejadata az, hogy — az olvasó érze lmeinek ingerültségével együtt a gondolkodás ingerlékenységét is kíváltsa.

Abban a teljes meggyőződésben írtam le ezeket, hogy a nyelvalkotók művészek voltak, s alkotásukat — a Szót — csak úgy érthetjük meg, ha behatolunk szemléletes gondolkodásmódjuk mechanizmusába, s elsajátítjuk költői nyelvüket.

A nyelvalkotás művészet volt, ezért a nyelvtudománynak — jóllehet valóságos történetének kezdetén tart — tudományos költészetté kell válnia ahhoz, hogy majdan költői tudomány lehessen.

Tudomány és régiség

...Elolvastam a kéziratot, s bűntudat ébredt bennem azok iránt, akikkel vitáztam, s a menet közben érintett témák iránt úgyszintén. Szemembe tűnt, hogy magam sem kerültem el azt, ami ellen hadakozom: az idő megítélésének objektivitásáért síkra szállva túlbecsültem a Pillanatot.

Úzi a gondolat a tollat, s a tegnapi leírottak egy elavult helyrajzi térképhez hasonlatosak: ahol csalított jelöltél meg, ott már zúg az erdő, s ott, ahol kipontoztad a gyanított gyalogösvényt — ma bulldózerek donognak, medret vájva a tudat betonország-útjának.

Föltennem magamnak a kérdést: mi az írás? Érzések, eszmék átadásának eszköze térben és időben. S a nyelv? Beszélt írás. S a művészet? Képirás.

Az ősi szobrok: agyagban és kőben megtestesült hieroglifák. Minden egyes művészileg megformált tárgy — utilitarizált jelkép. A tárgyak megnevezése — a hieroglifa megnevezése.

Az írást, a nyelvet, a művészetet külön-külön vizsgáljuk, s egyik részből sem vagyunk képesek megmagyarázni magunknak, mivel azok csak egészükben érthetők.

Legyen a nyelvész paleográfus és széles látókörű történelem-műtész — a szót csak így közelítheti meg.

Hogy mily szorosan kapcsolódnak egybe a nyelv, az írás, a művészet genezisének problémái, az abból az egyetlen példából megítélhető, amelyet az említett okok miatt — sajnos — csak vázlatosan ismertetek.

V. V. azt mondta, hogy a legősibb indoeurópai szónak az ist (est, es, is, iz) tekinthető — „lenni”, „létezni”, „élni” jelentéssel: az indoeurópai nyelvek többségében megtalálható. Szófejtése egyelőre nincs, számos rokonára ráakadtak, szülei ismeretlenek. A szó oksága nincs megállapítva. Miért épp ez a hangsor hordozza épp ezt a jelentést? A szófejtésben a kérdés a fontos. A korszerű nyelvészet szintjén nem döntenünk kell, de minél korábban feltenni a kérdést. Mindazonáltal megkísérlem egybevetni az ist-et az élet óegyiptomi istennője, Ist nevével (i. e. 2. évezred).

A görögök „Iszt”-nek nevezik (s hangok nincsenek a görögben). A perzsák Izisnek hívják. A melléből kisdedet tápláló Izis istennő a keresztény istenanya előképévé vált. (Szerencsére ezt a párhuzamot a művészettörténészek bebizonyították, így Izis megjelenése az európai kultúrában is megállapított-nak tekinthető.)

Egyiptomba Izis kultusza — úgy vélem — Elő-Ázsiából érkezik, ahol az i. e. 4—3. századtól fogva imádták az élet, a föld és a termékenység istennőjét, Isthort. Többféle szerepet töltött be, ezek közül az egyik: a nap anyja.

A karján a névtelen kisdedet hordozó kígyófejű Isthor agyagszobrocskája sajátos metaforák voltak amelyekben három fogalom egyesült: az Anya (asszony a kisdeddal), a Föld (agyag), az istenség (kígyó).

Az egyiptomi szobrászok „tökéletesítik” a kölcsönvett istennő képét — gyönyörűarcú nőként ábrázolják. Az egykori kígyófejűsre csupán a szent alak feje köré csavarodó uréusz-kígyók emlékeztetnek.

Az egyiptomi papok a „nap anyja” változatot fogadják el, s a kisdedet istenítik föl, aki — véleményük szerint — a felkelő égitestet jelképezi. Az érthetetlenül hangzó nevet igazságosan elosztják a két személy között: az első szótagot — Ist — az anyának, a másodikat pedig — Hor — a kisdednek adományozzák.

Később a kultusz szolgálattevői az ábrázolt témát értelmezik, s mítoszokban megjelenik a flú Horusz, aki az anyát fenyegető kígyókkal küzd. Horusz kultusza az I. e. 1. évezredben terjed el a világon.

Az etruszkok az újjászületett napot imádják. Bálványa a bronztükör. Számos bronztükört találtak az ókori Etruria területén a kisdud ábrázolásával. A kisdud rajza mellett csaknem mindig ott a felirat: „herkle”, azaz „Her-flú”.

A hellének a kígyókkal küzdő Her-aklést, a latinok Herkulest tisztelik.

A keresztény mitológiában Georgiosz döfi le a kígyót. Önmeztagadó módon szerepel a türk eposzokban egy Geor-oglu, Gor-ulu nevű hős. Gyakorta válik az Isten neve népnévvé. Így az ógermán Her-ul törzsi név gyanúsan hangzik. Nyilván nem véletlenül nevezték a helléneket ger-kusznak (grecus).

A Hor (Her) személyén az indoeurópai és türk nyelvekben köznévi lesz „nap” alapjelentéssel. (Összehasonlítva a lexéma változatait feltételezhető, hogy az óegyiptomi nyelvben a „Hor” lágy magánhangzót tartalmazó.)

Érdekesek az egyes óre még képzeletbeli etruszk-szláv kapcsolatok. A feliratos bronz-metaforák a szlávokhoz kerültek, akik palatalizálták a lágy mássalhangzót. A „herkle” személynévből lesz a „zerkle” szó. Ezt a szlávok a csillogó, fénytükröző tárgy neveként fogadták el. Lehetséges, hogy ilyen véletlen úton is érkeztek a nyelvekbe szavak-fogalmak. A „zerkalo” lesz a „zrak”, „zrety”, „zrenyje” lexémák anyja. A szlávok megszervezik saját tükrök gyártását, felirattal látják el és eladják azokat a germánoknak. Ez már abban az időben megy végbe, amikor a szlávok „görög módra” írnak (lehet, hogy még Kirill és Method előtt), a germánok pedig „latin módra”. S a szláv „spikan” (zrikel) feliratot a germánok „latinul” olvassák: „szpikel”. S megjelenik náluk egy új szó. (V. ö. a mai német „spiegel” — tükör jelentésű szóval.)

... Az óírániban maradt fenn annak legvilágosabb bizonyítéka, hogy a mítikus nevek a kölcsönözött nyelvekben köznevekké válnak. Az Ist és Hor egyiptomi istennevekből lett: „izd” —isten, „hor” —nap.

... Úgy gondolom, ugyanebben a korban terjed el az európai és ázsiai kultúrákban a tápláló-istennő Ist neve, amely elnyeri a szobor-jel sugallta jelentéseket. A makropoéták az elvonatkoztatott gondolatot látták meg — „életet adni”, „élni”, a mikropoéták a szemantikában rögzítették a köhleroglifa értelmezését — „táplálni”, „táplálkozni” (jeszty — enni).

Megláthattuk, hogy az előázsiai Szó és Ijel — keresztüljutva az egyiptomi művészet kohóján — miként gazdagította az európai kultúrákat. Am az utóbbiak maguk is közvetlenül merítették a Két Folyó civilizációjának forrongó üstjéből. Számukra Isthor széttagolatlan neve is ismeretes volt.

Az istennő agyagteste gyakorta hordozza az Istenség sumér meghatározóját, a nyolcágú csillagot. Vessük össze Isthor nevének késő-sémi változatait — Asztarat (az -at a nőnem szuffixuma), Astarta, Istar, Iszter —, s a csillag indoeurópai elnevezéseit: asztra, aszter, astra, sztella, sztar stb.

A görögök nem egyszer találkoztak ezzel az istennővel. Valamikor megkapják az „Isztera” (női öl, gyermekszülő szerv) terminust, más alkalommal a nyolcsugarú ábra nevét a csillagra ruházzák: „asztir” S végül: az ősi istennő nevével határozták meg a régmúlt fogalmát: Isztoria.

Nyomon követve az ősi jeleket, más-más utakon bukkanunk rájuk. Fölbódódtak azok a plazma és a víz alakzataiban, a hegyek idomaiban, bővülő tekintetekben, lenyomatukat az emberi arcok és ujjak éppúgy megőrzik, mint az egyiptomi szobrok s India táncai.

E jelképek rajzolatai a szóban is jelen vannak.

— Hozzátok könyörgök, emberek: a Tehenet imádjátok!

Más korok jönnek, más jelek. Feltátozt farkasfóákkal lobognak a zászlók.

— Hozzátok könyörgök, emberek: az Ebet imádjátok!

Am a kétszarvú szirtek fölött, az Eufrátesz folyamközi lapálya és az Ararát szarvai fölött, meredek lejtőkön és lankás hajlatokon a nap csakúgy ragyog, mint azelőtt.

— Hozzátok szólok, szeretők, szerelmeseik: az Ölet imádjátok!

S amíg a királyok homlokán csillog a nehéz arany, s fűszálak furakodnak az
alászállt egekbe, a szántók a földet fölhasítják s a pásztorok barmokat vág-
nak. Szent az a kerek pont a zászlón.

Átok a süketekre, akiknek arcuk nincsen!

Mi a kacsatokkal meggyalázott, haraggal fölhorgadó nyers jelek nyomát kö-
vetjük, amelyeket az öröklét áldott meg lehelletével — a Szóval.

BUDA FERENC fordítása

